

VIJFDE HOOFDSTUK

DE TAAL VAN DE PIONIERS

I. De taal van Jan van Riebeeck

A. Inleidende opmerkingen

JAN VAN RIEBEECK is blijkens zijn eigen mededeling in Culemborg geboren, twee uur gaans dus ten oosten van de Zuidhollandse grens. „Misschien vertoefde bij zijn geboorte zijn moeder bij haar vader thuis, terwijl haar echtgenoot op zeereis was” zegt GODÉE MOLSBERGEN ³⁴⁸ (STICHTER 7). Zoveel is zeker, dat die moeder reeds in 1629 is gestorven en begraven te Schiedam (STICHTER 6, 59) en dat de vrouw van J. v. R., MARIA DE LA QUELLERIE (de dochter van een Waals predikant), een geboren Rotterdamse was (STICHTER 60). Het zuiden van Zuid-Holland nam blijkbaar een belangrijke plaats in v. R.'s bewustzijn in ; dat blijkt o.a. uit een vergelijking, die hem onwillekeurig ontvalt : „een gansch groot lack, wel soo wijt als de Maes” (D II 12). Dat men hem taalkundig als „Schiedamse jongen” zal mogen beschouwen, blijkt bovendien uit verschillende gegevens, die mij welwillend werden verstrekt door Mr P. J. W. BELTJES en die hij binnenkort in extenso hoopt te publiceren. Waarschijnlijk is VAN RIEBEECK's vader (die géén zeeman was) vóór of in 1623 naar Schiedam verhuisd, waar Jan (die toen 5 jaar oud was) verder is opgevoed.

v. R. heeft, behalve vrouw en kind, ook twee nichtjes OPDORP meegebracht over wie hij voogd was en waarvan één, ELISABETH, huwde met de „secunde” JACOB REYNIERSZ van Amsterdam (STICHTER 134), terwijl de andere, SEBASTIANA „woonachtigh in 't fort de Goede Hoop” (D I 389) in 1654 de onderkoopman PIETER VAN DUYN huwde, die op de doorreis aan de Kaap vertoefde. Genoemde meisjes moeten

³⁴⁸ In het vervolg worden twee boeken van GODÉE MOLSBERGEN herhaaldelijk geciteerd : De stichter van Hollands Zuid-Afrika JAN VAN RIEBEECK (afgekort als : Stichter) en Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse tijd. Eerste deel : Tochten naar het noorden 1652—1686 (afgekort als : Reizen I).

weer zusters geweest zijn van de in de monsterrollen vermelde CAREL OPDORP van Cuijlenborgh „jong assistent” en JACOB OPDORP van Cuijlenborgh „jongen”³⁴⁹. Van de laatste blijkt dit uit een brief van 14 Jan. 1665 waarin aan „seeckere Jongeman genaamt JACOB VAN OPDORP een neef van de heer RIEBEECQ geruijmen tijt hier in 't huys van Monsr GABBEMA gewoont en schrijver geweest hebbende” verlov wordt verleend om zijn vertrokken zusters te bezoeken. CAREL, de oudste, klom blijkens Reizen I 64 noot 3 op tot de aanzienlijke rang van secunde. Op een zekere welstand der beide jonglui wijst het feit, dat de jonge JACOB uit de nalatenschap van de vrijburger ROELOF DE MAN (uit Culenborgh) „1 bijbel vergult” koopt voor 10 realen (dat kan hij niet uit zijn gage (zie blz. 244 nr 99) hebben overgehouden). Men krijgt de indruk, dat men bij JACOB te doen heeft met een jongmens van goeden huize dat als jonge „hooploper” (aldus wordt zijn beroep aangeduid in de monsterrol van 1663) een soort van surnumerairspositie bekleedde. Uit de monsterrol van 1664 blijkt dat er vier „scribenten” waren (zie boven blz. 248) waarvan men er drie uit de naamlijst gemakkelijk kan thuis brengen, nl. nr 8 CORNELIS DE CRETSEER van Cuijlenborgh, nr 9 JACOB STOCQMAN van Amsterdam en nr 33 CAREL OPDORP van Cuijlenborgh. De enige die, voor zover ik zie, verder nog uit de lijst in aanmerking kan komen, is inderdaad nr 99 JACOB OPDORP van Cuijlenborgh.

Uit een en ander is duidelijk dat de „staf” wel zeer eng gelieerd was met VAN RIEBEECK. Het neefje JACOB blijkt in huis geweest te zijn bij de Zuidhollander ABRAHAM GABBEMA, afkomstig uit 's-Gravenhage, twee jaar lang fiscaal en later als onderkoopman in rang onmiddellijk op de commandeur volgende.

In 1656 engageert VAN RIEBEECK zijn zwager, de Rotterdammer VAN DER STAEL met vrouw en twee kinderen (STICHTER 138) en wel als opvolger van de sieckentrooster WILLEM BARENTZ WYLANT, die weer een „cousijn” van VAN DER STAEL was (SPOELSTRA, Bouwst. I 7). Oorspronkelijk was v. R.'s oom GERRIT VAN HARN als zijn opvolger aangewezen (STICHTER 165). VAN RIEBEECK moet in zijn kring groot vertrouwen hebben genoten dat hij zoveel familieleden heeft weten over te halen om de grote en riskante sprong naar het zuiden van Afrika te wagen. Is de aanwezigheid van de beide invloedrijke Culemborgers ROELOF DE MAN en CORNELIS DE CRETSEER te verklaren uit oude „Culemborgse” relaties met de familie VAN RIEBEECK? ROELOF DE MAN heeft negen jaar aan de Kaap gediend waarvan zes in de

³⁴⁹ Of staat er jong ass. ? (het is niet duidelijk leesbaar).

hoge positie van „secunde”³⁵⁰, CORNELIS DE CRETSEER is eveneens „secunde” geweest (Reizen I 64) en heeft zeer lang aan de Kaap gewoond (zie blz. 240 nr 8).

De aandacht moet nog worden gevestigd op de gelijktijdig met VAN RIEBEECK uitgekomen tuinier HENDRICK HENDRICSEN BOOM, een man van eenvoudige komaf (hij kon blijkbaar niet schrijven, zie D II 611), die als „van Amsterdam” te boek staat, wat evenzeer bevreemdt als de „Amsterdamse” herkomst van zijn vrouw ANNETJE JORIS, vooral omdat ze „Annetien de boerin” genoemd wordt (D II 51). Het echtpaar BOOM zal uit de buurt van Amsterdam zijn en dan allicht eerder uit het zuiden³⁵¹ dan uit het noorden, omdat in het zuiden vanouds de meeste tuinderijen geweest zijn. VAN RIEBEECK waardeerde hem blijkbaar nogal (o.a. blijkens de vriendelijke vocatief *Boomtjen* (D II 600).

In het gezin-VAN RIEBEECK werd (behalve LAMBERTUS die meegekomen was) nog een zoon ABRAHAM geboren op 18 Oct. 1653, een dochter ELISABETH op 17 Juni 1657 en verder JOANNA (gedoopt 1663). De beide zontjes LAMBERTUS en ABRAHAM gingen 20 Maart 1660 naar Nederland (Reizen 134) om daar te Rotterdam door v. R.’s andere zwager, ABRAHAM DE LA QUELLERIE, rector van de Latijnse school, verder te worden opgevoed.

Men mag aannemen dat de families VAN RIEBEECK en VAN DER STAEL in de vroegste periode het centrum van de kolonie hebben gevormd (men zie o.a. ook de lijst van kinderen boven blz. 267 vv.). „De hogere ambtenaren, vooral zij die gehuwd waren, aten aan tafel met den Kommandeur” (STICHTER 139). De familiesfeer werd gedragen door de vrouw van VAN RIEBEECK, die geschetst wordt als „une des femmes les plus accomplies que j’ai vues, aussi est elle aimée de tout le monde” (DÉHÉRAIN, *Le cap de Bonne-Espérance au XVIIe siècle*). Zij zal misschien ook het clavecimbel bespeeld hebben dat blijkens D III 416 op het fort aanwezig was.

Een beschrijving van v. R.’s persoonlijke taal — als representant van die van zijn kring — is een enigszins hachelijke onderneming, daar we niet weten in hoeverre copisten³⁵²-handen wijzigingen in de tekst van het Dagverhaal kunnen hebben aangebracht. De uitgave van

³⁵⁰ In 1685 vinden we ANDRIES DE MAN aan de Kaap, die weer een neef was van ROELOF (Reizen I 142). De oudste dochter van v. R., MARIA, is later getrouwd met CORNELIS VERBURGH, een neef van de oude FREDERICK uit VAN RIEBEECK’s dagen (Stichter 189 n.).

³⁵¹ D II 595 wordt hij bestempeld als HENDRICQ BOOM „van den Overtoom”. Hiermee zal wel de vanouds bekende buurt zuidwestelijk van (thans in) Amsterdam bedoeld zijn.

³⁵² Dat deze copisten hem grotendeels, gewestelijk of familiaal, na stonden, bleek boven reeds.

BRILL geeft daaromtrent generlei uitsluitel en is bovendien ontsierd door talloze drukfouten. Zij moet dus voor filologisch onderzoek met voorbehoud worden gebruikt. Bij het doorlezen van de volgende, zeer globale en provisorisch bedoelde, taalschets gelieve men daarmee steeds rekening te houden. Aan het slot geef ik nog een alfabetische lijst van woorden en taaleigenaardigheden, waarvan een verder uitgestrekte en systematische ordening de vindbaarheid eerder zou bemoeilijken dan vergemakkelijken. Ik nam daarbij ook verschillende eigenaardigheden op, die mij troffen, al weet ik niet altijd in hoeverre ze karakteristiek zijn voor de taal van VAN RIEBEECK c.s. of voor het Zuidhollands. Ik vestig nog eens de aandacht op het zéér provisorische karakter van deze „schets”. VAN RIEBEECK's taal verdient een afzonderlijke monografie, maar een gemakkelijke taak is dat niet ³⁵³.

B. Grammaticale verschijnselen

1. Nederlandse *ij* uit oude *i*

De diftongering is in v. R.'s taal blijkbaar voltrokken. Hiervoor pleit de aanwezigheid van enkele (grotendeels ook in Holland bekende *i*-relicten, die wél onderscheiden worden van de *ij*-woorden: *andivi* I 157 (*i* voorheen gebruikelijk in Holland, zie WNT); *iser* II 197, *isere poth* I 562; *iver* I 474 (talrijke citaten met *ie* in WNT), *iverigh* I 361 (Afr. nog: *een iewerige perd* 'nervuus paard'); *tiger* III 185 (voor de *i* zie WNT). Als hypercorrecte vorm is *ijder* II 134 te beschouwen. Dat *ij* gediftongeed moet worden uitgesproken blijkt uit een spelling als *wijlanden* I 56.

2. Nederlandse *ui*

Er zijn aanwijzingen dat v. R. een verschil in uitspraak heeft gehoord tussen *ui*¹ en *ui*² blijkens de vormen *reuylen* (passim, slechts éénmaal noteerde ik *ruylen* III 229), *speuyten* III 156, *teuytouw* III 462. Hierbij ook *fleutjen* naast *fluytjen* III 286. Men vergelijk hierover het artikel van MULLER in Ts XL (1921) 140—75. Hiertoe behoort ook *weuyffden* II 242 (vgl. ick weeffde hem toe I 432) en waarschijnlijk ook *beuyt* III 148, dat door MULLER met een vraagteken tot de *ui*²-groep wordt gerekend. Daar ik de *euy* bij v. R. niet in onmiskenbare *ui*¹-woorden aantrof, ligt de veronderstelling voor de hand dat *uy* en *euy* twee verschillende klanken voor hem representeerden. Het historisch-verdiept taalgeografisch onderzoek zal nog moeten uitmaken, aan welk gedeelte van Holland dit *uy-euy*-verschijnsel bijzonder eigen is ge-

³⁵³ Bij C. LOUIS LEIPOLDT, JAN VAN RIEBEECK, vind ik op blz. 282 vermeld: „Die Taal van die Dagboek van v. RIEBEECK. Unpublished thesis. M. DU PLESSIS, Pretoria University 1934”. Het is mij niet bekend of dit proefschrift sindsdien is gedrukt.

weest³⁵⁴. De door MULLER opgegeven bronnen wijzen meer naar het zuiden dan het noorden. Men vergelijkte ook wat VAN HELDEREN en SÉWEL over de „Rotterdamse” *eui* zeggen (Expansie 98—9).

3. Nederlandse *ee* voor oude *ā*

kees I 154, *leegh lant* I 92, *leger* II 118 ‘lower’, *leeghte* II 119.

4. Woorden met *oo* resp. *eu* voor oude *u*

Het aantal *eu*-voorbeelden is groter dan in onze schrijftaal : *deurcoelen* I 346, *geut* I 574, *haesneuteboomen* I 396, *jeudinneken* I 352, *clappermeulens* I 384, *meulenaer* II 469, *neuten* I 359, *rosmeulen* II 173, *veulen* III 481 naast *hoonigh* I 335, *noten* II 548 enz. Naast *seugen* III 197 ontsnapt schr. eenmaal *zuygende* *zogen* III 727. *Deur* komt vrij veel voor, maar **veur* vind ik niet in mijn aantekeningen. Interessant is de schrijfwijze *verbij* (o.a. III 323) corresponderend met het huidige Afr. *verby*. Dat de uitspraak bij v. R. ook al zo was, blijkt uit de hypercorrecte vorm : *op de voorhaelde wijze* III 311. De schrijfwijze *coegels* III 109 en II 354 pleit misschien voor *oe*-klank (al vindt men ook *voegels* II 476). *Botterkarn* I 162 en *botterblom* I 368 representeren v. R.’s uitspraak waarschijnlijk beter dan de vele *boter*-gevallen.

5. Nederlandse *oe* uit oude *ō*

Echt Hollands is *blom* I 368, *blommen* I 396 ‘bloem dragen’, misschien ook *Woonsdagh* II 434. Opmerkelijk is de geregelde *oy* voor *oei* in voorbeelden als : *besnoyd* I 115, *groyen* II 86, *groysaem* II 93, *moyten* II 609 (de diftong van *uytroyen* II 121 is normaal). Op het leenwoord *trop* II 233 ‘troep’ zij hier terloops gewezen.

6. Nederlandse *ee* uit oude *ai*

Echt Hollands zijn de schrijfwijzen : *bleyck* I 435, *blijckers dogge* II 597, *gedeylt* II 437, *teyckenen* I 334, *verdeylde* III 103, *vleys* I 81.

7. Nederlands *uw*

Geregeld vormen als *douwen* II 27 (daarentegen *opduwen* III 209), *grouwelijck* III 253, *in de loute* II 264, *onder 't louw* II 567, *schou* I 509, *verstouwen* III 154, *waerschouwen* I 495.

8. Ontwikkelingen voor *r*

Voor de beoordeling der *ar/er*-wisseling zijn van belang : *arch denckende* II 243, *barm* III 185 ‘berm’, *barmer* II 264 ‘vissoort’, *garst* II 231, *harder* I 37 ‘vissoort’, *harten* III 184 ‘herten’, *carnemelck* III 195, *Carsdagh* II 613, *carssen* III 625, *karsschepen* III 14, *parcken* II 231, *parckien* II 89, *pardrijsen* III 196, *partinent* II 190, *taruw* II 231, *tarw* I 354, *uytgemargelt* I 200, *vervarsinge* II 86 enerzijds

³⁵⁴ L. TEN KATE, Aenl. I 120 zegt : „De Maastrander maakt ook nog onderscheid tussen *eúy* en *úy*, dog door geene agtbare Schrijvers vind ik zulk gebruik of gewettigt, of, als tot des Gemeenelands Taale behoorende, erkent”.

naast *beestemerckt* III 165, *dwars* I 521, *ergh listig* II 49, *erten* I 40, *hert* II 41 'hart', *verckens* I 342, *veruw* III 110, *werm* I 331 anderzijds.

Voor het naast-elkaar-voorkomen van *èèr/aaar* vgl. *eerde* II 48, *eerde wallen* III 185, *geerne* II 499, *heertbrandt* II 519, *Meert* I 158, *muylpeert* III 693, *neerstigh* II 366, *saetperel* III 577, *steert* II 341 enerzijds naast *aertvruchten* III 194, *gepaerst* III 14, *kaerszen* I 563, *karels* I 334 'kerels', *paert* III 693, *Parel* II 81, *swavelstaerten* II 91, *vaerdigh* II 114, *vaersen* III 83 en *varsen* II 615 anderzijds.

Ter vergelijking diene: *aen flersen* I 157 'aan stukken'. Verdere opmerkelijke vormen: *het affsturven* III 88, *affsturff* II 82, *bedurven* I 274, *gesturven* II 98, *verburge* I 364 'verborgen', *verdurven* I 365, *mergen* I 393 naast *margen* II 289 'morgen land', *vermorwt* III 109 'vermurwd', *burg* III 648 naast *barg* III 408 'gesneden mannelijk varken'. Daarentegen *vorcken* III 76, terwijl men **vrurken* zou verwachten (in het Afr. hebben *burg* en *vrurk* gelijke vocaal)

9. Weglating van *t*

De vormen *Clapmusbergh* II 264 (maar *mutsken* II 145), *vermesselen* II 105, *soubaster* II 486, *leysman* III 649 en *slegkste* II 63 'slechtste' verraden de normale Hollander. *Hij comp* II 12 is thans stedelijk Zuidhollands. Maar andere voorbeelden van *t*-weglating zijn mij niet bepaald opgevallen. De *t* van *ganst cout weer* III 180 kan hypercorrect zijn of schrijffout.

10. Het gedrag van intervocalische *d*

Normaal-Hollands zijn *houwen* II 74 'houden', *couw* III 365 'koude', *moerconijn* III 163, *Muyen* II 32, *cropslae* I 395, *smeên* I 518, *schouwerblat* III 205, *spaen* I 563, *verkouwen* II 623 'koud worden', *zuydelijk* I 572 enz. Van belang is de hypercorrecte vorm *gehouden* II 402 i.p.v. **gehouwen*: [een hottentot] werd met de houwer [sabel] in de bil *gehouden* II 402. Veelzeggend is ook *luide* voor 'lui': dat deze [Hottentotse] natie te *luyde* is om daer moeyten om te doen I 304. Men bedenke hierbij dat de vorm *lui* voor 'luide' in de 17de eeuw veelvuldig gebruikt werd, zie WNT VIII 3205 en Brieven-Reigersberch (ed. ROGGE 208): maer en dient evenwel niet lu gheroepen.

11. Zogenaamde „dubbele" meervouden

Deckgaerdens III 28, *gecommitteerdens* I 297, *heckens* I 170, *vlacktens* I 113, *vlaggens* I 567, II 138. Vgl. VAN HAERINGEN. De meervoudsvorming in het Nederlands, Med. N.A. Lett. N.R. 10, no. 5, blz. 17. OPPREL, Het dialect van Oud-Beierland 29, noemt *beddes*, *hekkes*, *hemdes*, *muddes*, *mugges*, *brugges*, *vlagges*, *vraeges*, die mij als Noordhollander geheel vreemd aandoen. De 17de-eeuwse Delvenaar VAN LEEUWENHOEK schrijft *naeijnaeldens*, *schobbens*, *pissebeddens*, *pennens* (JUDI MENDELS in NTg XLI 128).

12. Behandeling van vreemde woorden :

cammeraeet III 168, *jelours* II 412, *spenagie* I 157, *lemoen* II 217, voor een *sevilen prijs* I 181, *marseeren* I 556.

13. Diminutiva

Een stellige gevolgtrekking uit de schrijfwijze der verkleinwoorden valt niet te maken. In II 50 vv. komen nog al wat diminutiva aan het licht van het type : *anckertien* 114, *Annetien* 51, *arackien* 71, *araeckien* 59, *een jongh borsien* 66, 't *ronde bossien* 55, *bulletiens* 109, *fluytscheepien* 86, 't *houtbaytien* 65, *huysiens* 77, *juffershontien* 115, *luchien* 75, *ossies* 94, *praeties* 127, *proeffien* 50, 't *Robbejachien* 70, *sackien* 98, *scheepies* 91, *scheepie* 87, *schuytien* 82, *tabackien*³⁵⁵ 93, *thuyntien* 53, *het Tulpien* 54, *volckien* 76, *volckie* 123, *walletien* 57, *wyffien* 61. Moet men uit de schrijfwijzen *bossien*, *ossies*, *proeffien*, *wyffien* met dubbele spirant opmaken, dat *i* niet als *j* geïnterpreteerd moet worden? *Scheepie* en *volckie* wijzen op *n*-loosheid. Men zou hier dan vrijwel het prototype der Afr. diminutiva hebben, maar in de rest van het Dagverhaal komt het type niet zo veelvuldig voor. Is in dit *ien*-gedeelte dus een andere schrijver aan het werk geweest? (omtrent de tekstverantwoording zie boven blz. 291). De algemene traditie der *-tje (n)*-diminutiva maakt het moeilijk, erachter te komen welke uitspraak er toen geheerst heeft. Misschien geeft de schrijfwijze van het woord voor 'artisjokken' enige aanwijzing : *aertjessoooken* I 396, *aertjesocken* II 538, *aertjes socken* I 559, *artiessocken* II 94, *artjessocken* II 95. Als de palatalisering van *-sjok* naar voren is geschoven, zoals de consequente schrijfwijze *-sock* suggereert, zou hier sprake kunnen zijn van een parallelisme met de diminutief-uitgang. Er waren twee grafische moeilijkheden op te lossen : de gemouilleerde *t* (waarvoor ons schrift geen apart teken bezit) en de zwakbeklemd *ie*-achtige klank, die normaliter in Germaanse woorden niet voor kan komen. Soortgelijke worstelingen in spelling bij *foelje* II 548 — *foeli* II 552 — *foely* III 20 — *foelie* III 575, *goenysacken* II 240, III 37 — *ginje* III 401. Vgl. ook het gebrek aan systeem bij *esparges* I 35 — *spargies* I 559, *spinnagie* II 594, *laccage* II 53. In het Afrikaans (en in sommige Hollandse dialecten) is in al deze gevallen de definitieve overwinning aan de *-ie*, in onze schrijftaal meestal aan de *-e*. Niet onmogelijk, dat men in de 17de eeuw een (nauwelijks foneem te noemen) klank gehandhaafd heeft, die men òf door *-ie* kon weergeven òf door *-e*, mits vergezeld van een *j* (die het onbestemde gemouilleerde karakter bevredigend kon aangeven) of wel door het woord als Franse ontlening op *-age* in zijn traditionele

³⁵⁵ In I 243 de merkwaardige schrijfwijze *tabacquin*.

vorm te laten. Volledigheidshalve zij hier vermeld, dat ik uit het (slechts schaars ingevulde) questionnaire van het materiaal-Willems voor Culemborg de diminutiva *kleintje* en *lieffie* optekende.

14. Kent VAN RIEBEECK reeds de aanspreekvorm *jullui*? De vorm *uluyden* (*ulieden*) waarvan v. R. zich in D II herhaaldelijk bedient, is zeer opmerkelijk. Hij gebruikt hem nl. niet alleen (wat normaal is) in de objectief (ten eynde *u luyden* geen ongeval van de in woonders overcome 237, wort *ulieden* toegesonden 399), maar vooral ook in de subjectieve vorm: dat *uluyden* een goeden handel aentrefft 238, dat *uluyden* een goede crael maeckt 238, sal *uluyden* sien hoe u de windt dient 246, *Ulieden* cunt der proef affnemen 250, sal *ulieden* sich gansch stil houden 250, *Ulieden* schrijfft 400. Daar ik een dergelijke nominatief-vorm in de literatuur nog niet heb aangetroffen³⁵⁶, heb ik mij afgevraagd, of we hem niet als een verkapt, vertaald *jullui* (*jelui*, *joului*) moeten interpreteren.

Luiden of *lieden* kan v. R. niet gezegd hebben³⁵⁷, bij een Hollander kan de enige „mundgerechte” vorm slechts *-lui* geweest zijn. Bewijzend is de hypercorrecte vorm *luide* voor *lui* ‘lazy’ (zie boven blz. 294).

In v. R.’s tijd was de gebruikelijke schriftelijke aanspraak *U.E.*, waarvan v. R. zich in zijn officiële briefwisseling dan ook geregeld bediende. Daarnaast vindt men in het meervoud ook *gijlieden* of *gijluiden*: deftige vormen die naar algemene opvatting nimmer tot de Hollandse spreektaal hebben behoord.

Maar de brieven van v. R., waarin men *uluyden* aantreft, zijn alle tot zijn ondergeschikten gericht en kenmerken zich min of meer door een vaderlijke toon. Men vgl. vooral de brieven aan RIJCK OVERHAGEN (die door v. R. zeer geapprecieerd werd, zie D II 403). We kunnen er wel in komen dat voor de weinig gekunstelde v. R. het officiële *U.E.* in dit kader toch wel wat uit de toon moest vallen. Maar anderzijds was het nooit aanschouwde *jelui* (*joului*) in brieven (!) voor die tijd toch wel wat kras. VAN RIEBEECK maakt, naar het schijnt, een compromis en schrijft *ului* (*den*). Even vraagt men zich af, of hem daarbij de

³⁵⁶ Maar dat kan aan mijn gebrekkige belezeneid liggen. Bij het cursorisch doorlezen der vroegste Kaapse stukken trof ik nog een enkele anonymus die *ul(ieden)* in de nominatief bezigde. Me dunkt de vorm zal ook in patria nog wel aan het licht komen.

³⁵⁷ Tijdens de correctie raadpleegde ik veiligheidshalve nog even de originele stukken op het Rijksarchief. Daarbij is mij gebleken, dat BRILL herhaaldelijk *ul* eigenmachtig heeft opgelost tot *ulieden*. Het was onbegonnen werk, alle vormen te controleren, maar de steekproeven, die ik nam, brachten geen enkele *ulieden*-vorm aan het licht. Ik vermoed dus, dat v. R. meestal *ul* heeft geschreven, een enkele maal afgewisseld door *u luyden*.

bekende afkorting *U.L.* (= *Uwe(r) Liefde*, waarnaast ook *jouwerliefde* voorkwam, zie WNT VII 452) min of meer voor ogen heeft gestaan.

VERDENIUS drukt NTg XXXVI (1942) 249—55 zijn twijfel uit 1° of *jullie* vóór de tweede helft der 19de eeuw voorkomt, 2° of het Zuidhollands is, 3° of het Afrikaanse *julle* als bewijskrachtig mag worden opgevat voor een overgeërfd *jullie* (-*ui*).

Wat de beide eerste punten betreft kan ik thans op de vorm *julluy* uit de klucht „Kees de Windbuyl”³⁵⁸ anno 1750, blz. 3 wijzen³⁵⁹. Deze klucht heeft, ook in de plaatsaanduidingen, een duidelijk Rotterdams coloriet en heeft betrekking op Kees van Oeveren, die 18 Nov. 1694 te Rotterdam is geboren³⁶⁰. Ik noem enkele taalbizonderheden, die op een Zuidhollands karakter van deze klucht wijzen: *deurpel* ‘drempel’, *zeurgt*, *bedurven*, *besturven*, *ruyzy*, *deuitje*, *vier* ‘vuur’, *borretje* ‘bordje’, *heit* ‘heeft’, *ribbens*³⁶¹.

De nominatief *julluy* (daarnaast ook *jyluy*) is hiermee dunkt me ruim een eeuw geantedateerd en kan gevoeglijk tot de Zuidhollandse woordenschat van de 18de eeuw worden gerekend.

Anderzijds is een „Afrikaans” *jully* blijkens VAN OORDT (Taalargief 3, 36) anno 1741 overgeleverd: wat hebt *jully* met mij te doen, Laat mij maar gaan. Men vgl. hiermee de oudste (schriftelijke) vorm aan de Kaap voor 1703: „(die vrou van ’n Kuiper antwoord ’n paar dronkaards met die woorde:) Neen! daar *ij luyde* de drank gehaald hebt daar ken je naar toe gaan”. In de 18de eeuw „leefden” in Rotterdam en aan de Kaap de vormen *jijlui* en *julluy* (*jully*) dus naast elkaar en in beide landen is de eindoverwinning aan de *û*-vorm geweest, n’en dépaïse de haast volledige verdonkeremaning in geschrifte. Dat geeft toch te denken.

Zonder de *jijlui*-vormen van VERDENIUS alle weg te willen cijferen, mag toch de vraag worden gesteld, of niet een deel daarvan verkapte

³⁵⁸ Vgl. C. VAN RHIJN in Rotterdamsch Jaarboekje 1892, 276.

³⁵⁹ Op blz. 36 *jyluy*.

³⁶⁰ Verschillende bizonderheden heb ik te danken aan een scriptie van mejuffrouw G. M. J. DUYFHUIZEN over de taal van deze klucht.

³⁶¹ Merkwaardig zijn de verkorte infinitieven als *verkoop*, *werk*, *steek*, geen kool meer te *verkoop* (6), begin *jyluy* maar eens *werk* daaraan, Me zel geen vinger in de as mooge *steek* (37). Ik weet deze, haast „Afrikaans” aandoende, vormen niet in enig verband te plaatsen. Evenmin als de vorm *dronkwijf* (2): zou ik met een *dronkwijfs* heuyk te kerk gaan? Ik ben te eerlijk opgevoed, om myn beene te zetten, daer een *dronkwyf* heit gestaan, ook blz. 41 *Dronkwyf*. Vgl. Afr. *dronklap*. (WNT III 3425 geeft ook het adjectief *dronk* als „gewestelijk in Z-Ndl.”, maar een deel der citaten is ten onrechte in dit verband ondergebracht en behoort bij *dronke(n)*).

jullie-vormen zijn geweest, die men echter ongaarne schreef omdat het verband met het pronomen *jij* nog te duidelijk werd gevoeld. Naast de gesproken *x*-vorm die het gemiddelde van geschreven *jijlui-jullie* vertegenwoordigde is de (schaars geschreven maar niettemin springlevende) vorm *julie* overgeleverd, die HEEROMA (Ts LVII (1938) 80 vv. aanzienlijk heeft weten te antedateren (1709) en wel als Zuidhollands (uit eigen waarneming ken ik het ook uit Haarlem). Ik vraag mij af, of niet deze verschillende schrijfwijzen op pogingen berusten om in wezen één vorm *j-lie(ui)* weer te geven, die in de huidige Hollandse omgangstaal doorgaans als *je-lie, jullie, jollie* gerealiseerd wordt. Die aarzelingen in geschrifte waren vooral bij de nominatief verklaarbaar, omdat de Systemzwang zich hier het meest deed gevoelen. Bij de objectieve en possessieve vormen behoefde daarvan echter minder sprake te zijn, omdat *jou* (dat in veler uitspraak evengoed als *jui* — in presto-uitspraak ook als *jö* of *jü* — gerealiseerd kon worden) hier tevens grammaticaal-„correct” was. Bij de discussies over ons pronomen komen deze possessieve en objectieve vormen soms wel eens in het gedrang, men redeneert nog veelal of de nominatief eigenlijk de vorm-bij-uitstek is en de meeste frequentie heeft, wat — vooral in dit geval — zeer te bezien staat. Er dient op gewezen te worden dat de eerste Afrikaanse objectief *jouwly* op 1742 is gedateerd (Taalargief 3, 37). Is dit nu een naar het leven „beluisterde” vorm, of is de *ou* door grammaticale Systemzwang begunstigd? Vast staat, dat de nominatief *jully* op dat moment reeds bestond. Vast staat ook, dat geschreven *jijlui* en *joului* in het Hollands en Afrikaans uiteindelijk tot de *u*-vorm zijn samengevallen. Dat de vorm met *u* (of een daarmee zeer verwante vocaal) in de hogere taal een zware strijd had, blijkt uit het doodzwijgen gedurende minstens een eeuw. Toen (op zijn laatst) triomfeerde in objectief en possessief gebruik de *u*-vorm definitief op de (geschreven) *ou*-vorm. Ligt het niet voor de hand om aan te nemen dat er in werkelijkheid toen ook maar één (gesproken) vorm voor alle „naamvallen” is geweest? Bewezen is dat in Afrika *ons* en *wij* reeds waren samengevallen³⁶². Triomf dus van de objectief-possessief op de subjectief. Kan zich daarnaast een grammaticaal gedifferentieerd *jijlui-joului* in de omgangstaal hebben gehandhaafd? Dit zijn toch juist „vertrouwelijkheids”woorden bij-uitstek.

Begrijpelijk dat het verzet tegen het samenvallen-tegen-alle-regelender-grammatica in Holland het sterkst geweest is. Vandaar enerzijds de neiging tot verzwijgen van het gehele pronomen, anderzijds een

³⁶² Het objectieve en possessieve *ons* begon het reeds anno 1691 op de nominatief *wij* te winnen. Zie FRANKEN in TWK VI (1927) 197 vv.

ombuigen naar de grammaticaal-„juiste” vorm. Maar een enkele maal „betrappen” wij een schrijver op de nominatieven *julie* en (zeer zelden) *joului* (zie NTg XXXV (1941) 168). Dit zijn echter vermoedelijk naïeve vormen die nader bij de werkelijke uitspraak hebben gestaan dan de „grammaticale” *jijlui*-vormen.

Wat het gebruik van *joului* als subject betreft, dit is inderdaad uiterst zeldzaam en Noordhollands, dat kan ik VERDENIUS niet ontsrijden³⁶³. Maar is dit voldoende om aan te nemen dat het uitsluitend Noordhollands was? We weten toch, dat in Zuid-Holland de neiging om nominatief en possessief dooreen te mengen groter is dan in Noord-Holland (vgl. Zuidhollandse nominatieven *hun*³⁶⁴, *haar*, *hullie* en ook *U*).

Bij mijn opvatting van *uluiden* als een verkapt *j(o)ullui* moet men bedenken, dat de beleefde nominatief *U(we)* in de 17de eeuw niet „ongehoord” was. Ik heb dat onlangs trachten aan te tonen³⁶⁵ en vond mijn mening later nog bevestigd door twee onmiskenbare *u*-gevallen bij MARIA VAN REIGERSBERCH³⁶⁶. Wat MARIA kon overkomen kon 30 jaar later ook bij VAN RIEBEECK gebeuren, d.w.z. v. R. kòn zeer wel, als hij zich wat liet gaan, een schriftelijk *u* tegenover één persoon gebruiken, maar een zodanige „slordige” vorm was in „officiële” correspondentie met Heren XVII ontoelaatbaar.

Gaat men met mij accoord dat *jullie* uit *joului* is ontstaan³⁶⁷, dan wordt de vorm *ului(den)* als verkapt *uwlui* een rationele vondst³⁶⁸ waarop formeel niets is aan te merken. *Jou(w)* is „verdeftigd” tot *u(w)* dat nodig was, omdat men *joului* nu eenmaal niet kòn schrijven, maar het „vorschriftsmässige” stijve *U.E.* — min of meer potsierlijk tegenover eenvoudige mensen, die v. R. zonder twijfel dagelijks met *jij* en *jou* aansprak — was ontweken.

Hozeer de ware aanspreekvorm taboe was, blijkt uit een brief aan

³⁶³ Dankbaar aanvaard worde het citaat uit SARA BURGERHART II 267: ik hoop dat hij zulk een braaf man zal worden dat *joului* nog eens met hem, als *joului* kaptein, aan den dans zult raken (NTg XXXII (1938) 268). Het citaat is welkom omdat het, eens te meer, het samenvallen-in-klank van nom. en poss. bewijst.

³⁶⁴ De nominatief *hun* heeft in de laatste jaren een ongekend succes gehad en is vèr uitgezwermd over zijn oorspronkelijke ontstaansgebied. Ik hoorde hem o.a. reeds op de Veluwe en in Arnhem.

³⁶⁵ „De voorgeschiedenis van het beleefde pronomen U” in „Verzamelde opstellen voor Prof. J. H. SCHOLTE” [1947] 15—21.

³⁶⁶ De zeventiende-eeuwse aanspreekvorm *U* in de nominatief in Ts LXV (1948) 286.

³⁶⁷ De literatuur pro en contra vindt men vermeld bij SCHÖNFELD 265.

³⁶⁸ Ik vestig de aandacht op een nom. *oulieden* bij HOOFT (Warenar 440): omdat het *oulieden* zijt, niet zo zeer omdat ik werkelijk aan het 17de-eeuws bestaan van een dergelijke „Brabantse” vorm geloof, als wel om de analogie met de gedachtengang die ik bij v. R. veronderstel.

RIJCK OVERHAGEN (D III 8—9), waar aan v. R. in de aanhef inderdaad een *U.E.* ontsnapt, maar waar dezelfde vorm door passieve constructies of telegramstijl verder kennelijk wordt gemeden. Deze opzet leidt zelfs tot uitdrukkelijke *w e g l a t i n g* in de volgende zinnen: „ende meenen wij, dat het nu aldaer well sult cunnen stellen . . . 't is seer goet dat ons telckens laat weeten hoeveel schapen ende conijnen datter aenteelen, 't welcke noyt moet vergeeten”.

Bij raadpleging der vele *uluiden* (*ulieden*)-plaatsen bij v. R. valt op, hoe gemakkelijk men ons *jullie* daarvoor kan transponeren. Slechts enkele malen verzet de omgeving zich daartegen: sal *ulieden sich* gansch stil houden II 250, willen niet twiiffelen, off *uluyden sal sigh* in allen voornamentlijcq quijten II 457, ende dierhalven goet sal wesen *ulieden haer* best doen II 539, maer moet *ul. hun* ginder soo lange behelpen III 647.

Genitieven als: uyt *ulieder* jongste II 248, tot *ulieder* particuliere eere II 248, tot *ulieder* eygen gerieff II 249 herinneren wat hun vormingswijze betreft aan de Zeeuwse volksvorm *julder* <*joulieder*.

Vóór de populaire gevoelswaarde van *uluiden* pleit de omstandigheid, dat het herhaaldelijk met de meervoudsvorm van het werkwoord wordt gebruikt³⁶⁹: soo *sullen uluyden* met deselve tegelijck van hier t' seyl gaen II 221, soo is 't dat *uluyden moeten* trachten te bevorderen II 237, Renocheloshoorens *moeten uluyden* . . . soo veele handelen als becomen cündt II 248, *Ulieden moeten* oock niet vergeten te vuyren II 250. De keuze tussen een „verholen” *gijlieden* of *jullie* is hier niet moeilijk.

De vorm: op *ulieden* gedaenen eisch II 344 is, naar 't mij voorkomt, transparant genoeg om een possessief *joului* te laten doorschemeren (het eerste possessieve *joului*-citaat 'joului schriften' voor Holland is van VAN EFFEN, zie WNT VII 304). Dat hiervoor — tegenover eenvoudige lieden — in de 17de eeuw een cas. obl. van het deftige *gijlieden* gefungeerd zou hebben, acht ik moeilijk denkbaar. Zelfs voor L. TEN KATE (Aenl. I 472) was *gijlieden* immers nog een „pedant” woord. Het heeft (in het zuiden) wel een genitief *ulieder* in het leven kunnen roepen, maar zijn pedante herkomst moet het ontstaan van een possessief *ulieden* in Holland onmogelijk gemaakt hebben. Nòch in geschrifte nòch in de dialecten is een dergelijke possessief overgeleverd. De interpretatie van dit unicum *ulieden eisch* als *j(o)ullui eisch* acht ik voorlopig de enig mogelijke. Ze past in de stijl van deze brieven terwijl het algemeen gebruik van het Afr. *julle* (subj., obj. èn poss.) de vroege aanwezigheid van *joului* in het Afr. niet onaannemelijk maakt. Maar

³⁶⁹ Ook eenmaal bij *gijluiden*: ende *gijluyden* daeromme te langer *cunnen* uytblijven II 239.

een dergelijk woord „kon men toch niet schrijven”. Dit past geheel in het kader der eeuwenlange verdonkeremaning van het natuurlijke *jij, je, jou*, waarop MULLER Ts XLV (1926) 108 met zoveel nadruk de aandacht heeft gevestigd, een toestand die ons zo sterk herinnert aan „de brieven onzer grootouders of ouders die elkaar zelfs in de allerintiemste brieven niet „jij-jouwden”, maar „gij-uwden” of zelfs „U.E.” enz. schreven”.

Men kan het er nog over oneens zijn, of de vocaal van het *s u b j e c t i e v e jullie* „klankwettig” op een *ij > e* of (zoals in de objectieve en possessieve vorm) op *ou* teruggaat. Doch met bovengenoemde citaten voor ogen zal men het wellicht niet meer onaannemelijk achten dat Holl. *jullie* en Afr. *julle* van gelijke herkomst zijn. Het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat het pronomen reeds — tegelijk met het vele andere taal materiaal van VAN RIEBEECK c.s. — in Afrika is „ingevoerd” vóór het nog de kans gekregen had zich in geschrifte te consolideren. Maar blijkens het gelijke eindresultaat van de stamvocaal in beide landen mag men ook een gelijke oer-vorm veronderstellen. Ik geef toe, dat stringente bewijzen voor de 17de eeuw nog ontbreken, maar anderzijds wordt „invoering” van dit pronomen nu eenmaal onwaarschijnlijker, naarmate men verder in de tijd komt. Men hoede er zich voor om de terminus a quo uitsluitend afhankelijk te maken van de toevallige *e e r s t e o v e r l e v e r i n g*. Zo ergens, dan blijkt juist bij de overlevering der aanspreekvormen, dat schriftelijke en mondelinge traditie n i e t evenwijdig gaan, ja niet zelden diametraal tegenover elkaar schijnen te staan.

15. De flexie

Een bespreking der flexie-moeilijkheden — zoals die beneden bij de buitenlanders DE SMIT en MEERHOFF gegeven wordt — heeft bij VAN RIEBEECK geen zin. Immers wij hebben hier te doen met een ontwikkeld man, die een normale Hollandse school-opleiding heeft gehad en die in zijn grammaticaal gebruik niet karakteristiek afwijkt van de gemiddelde beschaafde Hollander in patria.

C. Diverse taalverschijnselen in alfabetische volgorde

ABBERDAEN III 425; *AECKERS* I 336 ‘eikels’, naast *AERT-ACKERS* III 188; *AELDOORN* II 95, volgens WNT suppl. ‘kruisbes’; *AERDT* II 466, 482: *in den aerdt geraecken*. Komt overeen met Afr. *in die aard kom* „wanneer iem. ’n hoeveelheid saad van ’n bepaalde soort kry en daardeur in staat gestel word om verder self saad te wen”. Zie Du P. SCHOLTZ in TWK 1947, 24;

AERTBESIEN II 95. Blijkens de ‘aardbei’-kaart (Taalatlas III 14)

overheerst thans in Zuid-Holland de vorm *arebei*. Maar *eerebees* verschijnt in het uiterste zuiden en in de aansluitende zoom van Brabant vindt men *er(re)bezie*. Het tegenwoordige *erbezie*-gebied moet wel groter geweest zijn. Waar zou anders de „deftige en wetenschappelijke naam *aardbezie*” (WNT) vandaan zijn gekomen? Of v. R. het schrijftaaloord bezigt, dan wel de vorm van zijn dialect, valt niet uit te maken (al zal hij *aert* stellig als *èert* hebben uitgesproken);

AJUYN III 196. Uit het materiaal AG blijkt dat alle Zuidhollandse eilanden *juin(juun)* hebben. De vorm *juin* vindt men verder vermeld voor Alblasserdam K 53, Asperen K 76, Giesendam K 97, Groot Ammers K 19, H. I. Ambacht K 58, Hoekse Waard K 86, Oud-Alblas K 58, Sliedrecht K 96. *Juin* is dus een typisch zuid-Zuidhollandse vorm. De mededelingen voor Hillegersberg K 7: *juin* (zelden), Rotterdam K 5 *uien, juin*, Vlaardingen K 42a *uie* soms *juin*, doen vermoeden dat het *juin*-gebied in moderne tijd is ingekrompen. Dordrecht K 94 geeft nog de volle vorm *ajuin*. V. R. bezigt waarschijnlijk de vorm die hem van huis uit eigen is geweest. Elders gebruikt hij, vermoedelijk met gedifferentieerde betekenis, de noordelijker vorm *ui*. Het woord *ajuin* is blijkbaar reeds vroeg (vóór 1685) door de Hottentotten ontleend: Zij eeten niet anders, als bollen van de bloemen, die zij ajuintjes noemen (Reizen I, 167);

ARREBEYT II 596, *ARREBEYDEN* II 597, *ARREBIJTSAME* III 7; *ATTRAPEREN* II 61, 64, zie Du P. SCHOLTZ TWK 1947, 26.

BAKEN II 161 reeds voor 'grensteken' gebruikt, zie Du P. SCHOLTZ TWK 1947, 26; *BANDYT* II 177 meer overeenkomende met de huidige Afr. betekenis dan met de (huidige) algemeen-Nederlandse, zie TWK 1947, 28; *BEEST*, mv. *BEESTEN* pass. 'runderen', ook in de composita *beestekraal, beestevleys, beestewachter*, zie TWK 1947, 28; *BEILEN* I 37, zie WNT, Overdiep (Katwijk 82) herkent dit woord in Katwijks *baale*; *BELHAMER* I 310 'belhamel'; *BESOETELDE* II 115 'bezoedeld', ook de vorm van de Statenbijbel; *BESTIAEL* passim 'vee'; *BLOES-BLOESEN* II 107, 243 en III 308, 485: praet. van 'blazen', nog heden te Katwijk in gebruik; *BLOMMEN* I 396 'bloem dragen', zie Du P. SCHOLTZ TWK 1947, 30 s.v. *blomtyd*; *BOEBAS* I 113: *ossen off boebas*, houdt dit verband met WNT *boeba*?; *BOGAERD* II 190, volgens WNT „vooral in de Zuidelijke gewesten”; *BOGBANDT* I 355: *ende alsdoen oock 2 messen op sijn bogbandt drouch*, niet in WNT; *BOLCKVANGER* II 394, de betekenis moet zijn 'middel om iemand in te pakken, voor zich in te nemen', niet in WNT; *BUL* I 160, zie boven blz. 158; *BULT-SACKEN* II 53 'strozakken'; *BURGEN* III 648, zie boven blz. 192.

CHAMPANTJES II 464, zie WNT s.v. *sampan*;

DASSEN I 92, niet 'meles' maar 'procavia Capensis', zie hierover het art. van DE NEVE in Ts LV (1936) 177 vv.; DECKGAERDENS III 28 'dunne lat waaraan riet of stroo op een dak bevestigd wordt' (WNT); DEURDRIFT III 192: *passagie ofte deurdrift*, zie Du P. SCHOLTZ TWK 1947, 35; DINGSDAGH pass., zie boven blz. 194; DOODEETERS III 7 'nietsnutters'; DOUBBEN II 54: *ende 't cleyne [scheepien] sien op doubben en weder voor de wint terugkeren*, niet in WNT, zie echter s.v. *opdobberen*; DROOGE TIJT II 101, 182, zie Du P. SCHOLTZ TWK 1947, 36; DURABLE II 35 'duur', zie TWK 1947, 37.

EGELVERCKEN II 61. Uit de 'egel'-kaart (Taalatlas I 10) blijkt dat *egel* geen autochtoon Hollands woord kan zijn, maar van Brabantse origine is. V. R. zal hier het deftige woord gebruikt hebben, terwijl hij anders *ijser varken* bezigt: *een ijser- offte egelvercken* II 80. Voor de betekenisverandering zie dat woord;

EVENHOUT II 86: *... stormpalen ... heel hardt en meest groen evenhout wesende*, dus 'ebbenhout'?, deze vorm niet in WNT; EBBENHOUT I 422; EYERS II 457;

FLAEUW III 487 'uitgeput', zie Du P. SCHOLTZ TWK 1947, 37; FNAESJEN III 111 'pluisje', zie WNT;

GANSCH ENDE GAER II 236, III 168; GEBROCHT II 44, 76, part. van 'brengen'; GELLICH I 329 'galachtig, lijdende aan de ziekte die *galligheid* genoemd wordt', de vorm *gellig* „alleen gebruikelijk in het oosten van ons land, met name in Gelderland" (WNT); GEST II 128 'gist'; GRIP III 241 'greppel' (*greppen* II 186), als de veronderstelling van WNT juist is, dat de *i* berust op ontronding van de oude *u* dan zou *grep* (*grip*) een ingwaeonisme zijn, vgl. *kneppele*; GROFFTE II 401 'grofheid'; GROM III 195 'ingewanden'; 'T GUNDT II 470, III 319 'hetgene', „Met name in Noord-Holland" zegt WNT, maar H. DE GROOT gebruikt het ook (zie ROGGE, Brieven-Reigersberch 275, 278);

HACHJEN III 427 'stukje vlees', zie WNT s.v. *hacht*; HANGEN I 23: *in het hangen van den berg*, daar hetzelfde woord ook door MEERHOFF gebruikt wordt, moet men aannemen dat het zeer verbreid is geweest; het tegenwoordige Afr. *hang* is daaruit organisch en klankwettig ontstaan en het is niet nodig daarvoor het Duitse *Hang* te hulp te roepen, dat trouwens zelden en dan alleen „in poetischer Sprache" (Paul) gebruikt wordt;

HANGELS II 134 'hengels'; 'T HEERTJEN SPELEN III 681; HETTE II 326 'hitte'; HOENDERS I 384, HOENDER (mv.) II 132; HOENDERHUYS I 473; OVER HOL OVER BOL III 6: *tot 61 stux [schaepen] toe over hol over bol daerin* (nl. in de kloof) *gevallen*,

IJZER VARKEN I 67, II 80. De positieve mededeling van KILIAAN : „ijseren vercken Holl. j. eghel” alsmede de woorden van JUNIUS : „ijseren vercken Hollandis” laten geen twijfel aan de Hollandse oorsprong van het woord. Het feit dat het in het Afr. is opgenomen weegt zwaarder dan het volkomen ontbreken ervan op de huidige ‘egel’-kaart. Men bedenke dat de egel alias ‘stekelvarken’ in Holland betrekkelijk zelden gezien wordt en dat de school steeds zijn best heeft gedaan om de „juistere” vorm *egel* ingang te doen vinden. In Afrika is de naam overgegaan op het ‘echte’ stekelvarken. Vgl. BOSHOFF 114 : „In Afrik. is die algemene uitspraak *ystervark* en dit is, sover ek weet, die enigste naam in Afrik. vir dié diersoort („*hystrix cristata*” Linnaeus)” ;

JA II 579 : *ja soo slim* ‘nog wel zo’, vgl. WNT VII 17 ; *JE* III 647 : *daer je noyt ter deghen hebt opgepast* (het enige *je*-geval dat me in D is opgevallen) ; *JEUDINNEKEN* I 352 ‘jodinnetje’. Dat de *eu* van *jeud* niet op umlaut behoeft te berusten blijkt uit de WNT-citaten van EVERAERT, C. HUYGENS, LANGENDIJK. In Ts LXII (1943) 89 vermeldt mej. DRAAK een vorm *Jeud*, die vermoedelijk wel Hollands zal zijn ;

-*K* (auslautend -*nk* voor -*ng*), zie onder *pingh* ; *CARGASOENTJEN* II 336 ‘vrachtje’ ; *CASSEN* II 120 ‘kisten’ ; *KEES* I 154 ‘kaas’, maar daarnaast *KAES* I 157 ; *CLAVER* II 84 ; *CLONCQ* I 336 : *een cloncq* [stomp] *aen ’t hooft*, niet in WNT ; *KNEPPEL* II 495 ; *COEGEL* II 354, III 109 ; *COMBAERSEN* III 621, zie boven blz. 281 ; *KOMBUIS* I 43, zie Du P. SCHOLTZ TWK 1947, 9 ; *COMBUYSNECHT* III 168 ; *COMMEN* II 590, 593 enz. Vgl. *genomen* III 8 ; *KOPEN*, *VERCOFT* II 527 ; *CORENSAAYTIJT* III 190, zie TWK 1947, 9 ;

COSTEN I 380, II 422 ‘konden’. Bij de 17de-eeuwse Delvenaar VAN LEEUWENHOEK (en bij HUYGENS) vindt men ook *begost* (JUDI MENDELS in NTg XLI 128). „Vir Mansvelt is die vorm *begos* nog gewoon. TRICHARDT gebruik dit nog wel eens, nou is dit natuurlijk heeltamal verouderd. ’n Verwante vorm *kos* vir *kou* [l. *kon*] word nog onder die gekleurdes in die Westelike provincie gebruik” (Du PLESSIS MULLER in TWK XVII 38). *Kos* ook in Katwijk (OVERDIEP 155) ; *CREKELBOOMEN* II 188, *CREKELBOSSEN* III 180, zie WNT VII 149 ; *CREPELBOS* II 74, *CREUPELBOS* II 79 ; *CROEGH* III 390 : *een vette maeltijt ofte croegh, soo ’t den gemeenen man noemt*, zie ook WNT ; *CROOTEN* I 82 : *crooten offte roode beetwortelen*, het woord *krotten* is naar ik meen Zuidhollands, het Noordhollandse *bieten* trof ik niet aan, wel eenmaal het collectief *biet* I 209 en *bietwortelen* I 351 ; *CUNDIGHEN* III 186 : *afgecundigt*.

LACCAGE II 53; LEGGEN II 86, III 149 enz. 'liggen'; LEMIEREN I 246 : met *lemieren* [aanbreken] van den dagh; LEMOEN-BOOMTIES II 52; LOCJEN III 330 : de *baly met een locjen daerin*, zie WNT VIII 2635; LOMPEN II 123 'prul, nietsnut';

MARDIJKERS I 22; MARSEERDEN I 556; MATERIE II 267 'etter', in de volkstaal nog zeer gebruikelijk; MEREDICK II 183, MIEREDICK II 195 'mierik'; MILIE II 336, 602, *mily ofte turcxse taruw* II 465; MISGREEP I 558 naast MEST II 122, 480; MOMVATEN II 429, niet in WNT; MORSELEN III 168 : *aen morselen* 'te pletter'; MOVEEREN III 304, 309, volgens Du P. SCHOLTZ geen ontlening uit het Portugees (TWK 1935, 23—4). Vgl. TWK XIV (1935/6) 23 : „Dit het mij gemoveer om nou voor die eerste maal in jou karant t schrijwe”;

OEGST II 521, III 244, 459; OUGSTTIJT III 211; OFF II 96, 238 'af'; OFFSCHEYT II 74 'afscheid'; OMMERS II 600; III 22, nog zeer gebruikelijk in de Hollandse omgangstaal, het is de voorloper van Afr. *mos*; OMPAGGEREN II 45, zie boven blz. 282; OM VERT I 84 'omver'; ONS (nominatief?) II 576 : *ons sijnde wel te vreden*; OPROCKENAERS III 190 'opruiers'; ORANCAEN II 155 'orkaan'; OYEN II 340 : *uytgejongde oude oyen* (vgl. Afr. *ou-ooi*), zie Du P. SCHOLTZ TWK 1947, 16;

PAGGER, zie OMPAGGEREN;
PADT III 487. De bredere betekenis bij v. R. is reeds gesignaleerd door Du P. SCHOLTZ TWK 1947, 18 en 35. Maar die is in het huidige Zuid-Holland nog bekend. Op IJselmonde spreekt men van een 'verrotte pad', wanneer de „weg” slecht is. Zie ook o.a. de citaten van CATS in WNT en Dek, Het Kruiningensch Dialect. Wanneer v. R. *wagenpadt* gebruikt (zie ben.) dan moet *padt* bij hem reeds de algemene betekenis 'weg' hebben;

PAMPIEREN I 342; PANNEKOECKEN II 267 : *wat dat te pannekoecken had*; PARTIJE III 397 : *ende aldaer partije wijnstocken doen planten* 'enige'; PATTATTISSEN II 80 'zoete aardappel'; PEGA-PEGA III 190;

PINGH III 416 'pink', misschien moet men hieruit afleiden, dat v. R. ook andere woorden op -ng met -nk heeft uitgesproken. Deze -nk-uitspraak zou dan naar het zuiden van Holland wijzen (vgl. VAN WEEL 48). Vgl. over de verhouding -ng/-nck in geschrifte het uitvoerige materiaal bij HEINSIUS, Taal des Statenbijbels 43—8;

PINSTERNAKER II 53 'pastinaca sativa', PASTENAKEL III 100; zie WNT s.v. *pinksternakel*; PORCELEYN III 10, 183 'postelein'; PORY III 696 'prei'; PRESUMEEREN II 233 'aannemen';

QUEBOOMEN III 430 'kwee'; QUEECQUE II 459, maar QUEECK

II 70, volgens WNT *kwekwe* [dus met korte vocaal] of ook *kwekku* in Geld. en Overijssel, de brief waar het woord *queecque* in voorkomt is van RIJK OVERHAGEN, geboortig uit Steenwijk (Ov.);

QEUVEN III 408: *ende sendt ons de twee geuen, daer ul. laest van geseht hebt, om hier op te leggen ende mesten, volwassen geuen* III 408. Uit de 'jonge-varkens'-kaart van mej. VAN GILSE (Taalatlas II 1) blijkt dat *keu* een typisch Middennederlands woord is, waarvan het verbreidingsgebied het zuidoosten van Zuid-Holland mede omvat;

RAMMELAER II 206, 372. Uit de kaart van 'het mannelijk konijn' (Taalatlas II 12) blijkt dat *rammelaar* voor 'mannelijk konijn' in Zuid-Holland nauwelijks (meer) bekend is. Wel vindt men het nog in Zeeland, terwijl in Noord-Brabant *remmelèer* gebruikelijk is. HEEROMA meent in WNT dat het „blijkbaar meer een woord uit de schrijftaal dan uit de volkstaal” is. Het valt moeilijk te zeggen, of dat ook voor het 17de-eeuwse Zuid-Holland geldt;

RAMMELASSEN II 535, 538; REGENTIJD I 22, zie Du P. SCHOLTZ TWK 1947, 21; REYNOSTERS I 264, RENOSTERS II 508, 575, RENOCHEROS I 435, RENOCHELOSHOORENS II 248; RITSJENS I 399 'Spaanse peper'; ROERVINCK II 610 'opruier'; ROGH II 231 'rogge'; RONT SOM III 203 'rondom';

SCHACHERYE I 391; SCHAPECRAEL III 242, zie Du P. SCHOLTZ TWK 1947, 24; SCHAPENWACHTER I 196 enz.; zie TWK 1947, 24;

SCAPPEEREN III 156, SCIAPPEEREN II 504 'ontsnappen', niet in WNT, blijkens de uitspraak met *sch* oude ontlening. Het woord is ook geboekstaafd bij TRIGARDT, zie Du P. SCHOLTZ TWK 1947, 24. Het hoeft niet uit het Vlaams ontleend te zijn, maar kan uit de taal van VAN RIEBEECK c.s. afkomstig zijn. Men behoeft niet a priori de vele vreemde woorden bij TRIGARDT voor on-Afrikaans te houden, maar kan ze veeler als een bewijs beschouwen dat in Afrika van de a a n v a n g a f een flinke dosis d e f t i g taalmateriaal aanwezig is geweest;

SCHELLEN II 115: *erten sonder schellen*; SCHOFFT III 720. De betekenis is verwant met die van Afr. *skof*, zie Du P. SCHOLTZ TWK 1947, 25; SCHORFFT II 403, *schurffde schapen* II 458; SCHOOT I 279: *canonschoot*, vgl. Afr. *skoot* 'schoot'; SCHORBERGEN III 166 'steile bergen', niet in WNT; SCHOTICH II 563 'scheutig'; SCHOUW III 699: *de vlag tot een schouw, een sjou wagen* II 222; SEYER III 242: *Caepse seyer*; SEYSEN II 521 'zeis'; SINCKELINGEN III 622 'stekjes' ?; SLOBBERINGHE II 614 'vloeibaar voedsel'; SLOFFICHEYT III 75; SOEBAT II 449,

gesoubat II 228, *SOUBASTER ofte flickfloyster* II 486; *SOOALS* II 240 'zodra', Afr. *soos*, zie Du P. SCHOLTZ TWK 1947, 27; *SPEULS* II 197, vgl. : *is van een merrypaert daer den esel mede gespeelt had een muylpeert geworpen* III 693; *SPIEREN* II 582 : *twee spieren die op 't eylandt gespoelt sijn*, vgl. *BOEKENOOGEN* : „een lange dikke spar van glad hout met weinig kwasten” (niet verwerkt in WNT); *SPORLINGH* II 262 'last, moeite', zie WNT *sporreling*; *SPORRYSAET* II 493, *SPARRY* III 242. Zie WNT *spurrie*. „Hierdie onkruid bestaan vandag nog en is algemeen bekend as sporrie (*Spergula arvensis*)” aldus A. J. DU PLESSIS, *Die Geskiedenis van die graankultuur* (Annale STELLENBOSCH XI (1933) B, afl. 1). Is dit „onkruid” door VAN RIEBEECK geïmporteerd?

SPOUGEN II 609 'spuwen'; *SPRUIT* I 9, 22; III 725 'kleine rivier' : *spruitjens van rivierkens*; *STIERMAN* II 169, *gestiert* II 64; *STIJFF* I 353 'ruim' : *stijff vier morgen*, vgl. *stijff 3 weecken out* I 565; *STRANT* I 230 : *de strant*; *STRUELLEN* III 331 'struiken'; *SULUYDEN* II 425 'zijlieden' (druk- of schrijffout?); *SWALPEN* II 271 'balken'; *SWAVELSTAERTEN* II 91, 120 'zwaluwstaarten'; *TALINGEN* III 196, *TEELINGSBAY* III 461; *TIGER* III 185; *TROP* passim, zie boven blz. 293; *IN TROQUE* II 327 'in ruil';

UYTSUYPERIJE III 431 'uitzuigerij'; *UYTLEGGERSE* III 607; *VADERLANDSCH* I 530, II 94, zie Du P. SCHOLTZ TWK 1947, 31; *VANGEN* : *GEVONGEN* III 713; *VERBROT* II 99 'verknoeid'; *TE VERDE* II 305, III 99; *VERGANGEN* I 379 : *vergangen saysoen*; *VERHAEL* III 108 : *tot verhael comen*, zie Du P. SCHOLTZ TWK 1947, 33; *VERNUTSCHAP* II 74 : *verdragh van continueerende vernutschap*; *VERPLEXT* II 127 'verwonderd'; *VERSLIMMEREN* III 222; *VIERTJEN* II 362 'vuurtje', 't vieren II 457; *VLECKEN* II 384 'schoonmaken van vis'. Vgl. Afr. *vlek* 'oopsny' (OVERDIEP, Katw. 73 : „gevlekte haering is vlak gemaakte haring, die gebakken wordt); *VLESCH* III 710 : *een vlesch wijn*; *DES VOORDEMID-DAGHS* III 749; *VRACK* III 357, 580, 585, 738 'wrak', *VRACKJEN* III 407; *VRIJVEN* II 241; *VREMPT* I 172, III 393; *VREMD* III 146, *VREEMPT* II 48; *VROUCH COST* I 340 'ontbijt', men vgl. TRICHARDT's *vroegstuk* bij Du PLESSIS MULLER in TWK XVII 56, DUMINY's *morge stuk* bij Du P. SCHOLTZ in TWK 1947, 14; *VRUNDEN* I 335, III 135; *VRUNTSCHAP* I 338; *VUYLES BALY* II 588 'vuilnisvat';

WAGENPADT I 526, 530 enz. zie onder *PADT*; *WIE ENDE HOE* II 113; *WIJNAPPEL* III 749 'soort van appel'; *WOLF* II 275 'hyena', vgl. *SCHONKEN* 126.

2. De taal van Fredrick ³⁷⁰ de Smit

A. Inleidende opmerkingen

Van den aanvang der Kaapse vestiging af onderscheiden we bij de bewoners een Hollandse kern temidden van niet-Hollanders en in onze gedachtengang is het dus consequent om, na de bestudering van een bij uitstek representatieve figuur voor de kern, om te zien naar een representant voor de vreemdelingen. Wanneer daarbij mijn eerste keuze is gevallen op de, vrijwel onbekende, journalist FREDRICK DE SMIT, dan ben ik mij ten volle bewust dat het beeld, dat wij ons van diens taal kunnen maken, verre van volledig is. Zoals steeds wanneer het geldt het bestuderen van een niet-geconsolideerde „mengtaal” (hier mag men de term gebruiken), wordt het beeld misschien meer negatief dan positief bepaald. Het vergankelijk karakter van echte mengtaal verlokt nu eenmaal, krachtens zijn aard, elke a f s c h r i j v e r tot retouche en de a u t e u r (die immers wel weet, dat hij niet zo vast in zijn taalkundige schoenen staat) is daar zelf allerminst afkerig van. Sporadisch opgetekende zinnnetjes in verhaspelde taal maken zelden een betrouwbare indruk, ook al wordt gesuggereerd, dat ze „zo uit de mond van de spreker” zijn opgetekend ³⁷¹.

Het journaal (1662/3) van FREDRICK DE SMIT kenmerkt zich door tal van bijzonderheden, die reeds voor de uitgever GODÉE MOLSBERGEN aanleiding waren om aan te nemen, dat de schrijver geen Hollander was: „Hij was de joernalist, volgens zijn wordekeus blijkbaar niet een Nederlander, misschien dezelfde, die in 1664 als FREDERICK AMBROSIUS VAN BERGEN, scheepscorporaal, vermeld wordt” (Reizen I 66). Inderdaad blijkt deze zelfde man niet alleen (onder 65) op onze lijst van 1664 voor te komen (zie boven blz. 242), maar bovendien op een lijst van „ziecken en impotenten” van 1663 ³⁷².

Toevallig ontdekte ik de (juistere) personalia van onze journalist nog als „Fredrick de Smith van Coningsbergen” op de auctie-lijst (Maart 1663) van ROELOFF DE MAN ³⁷³. Men zal beide Fredricks toch wel

³⁷⁰ De schrijfwijze van deze voornaam in de vroegste stukken is gewoonlijk Fredrick, niet Frederick.

³⁷¹ Men leze de taalkundige opmerkingen die b.v. een echt-Hollandse journalist maakt over Friese of Groningse taalgewoonten: ze zijn er veelal naast. Ieder taalkundige weet uit ervaring, hoe moeilijk objectieve taalwaarneming is. De leek, die de taal van het profanum vulgus gade moet slaan vanuit zijn vaste moedertaal-burcht, ziet noodzakelijk scheef en zijn ongeoeffend oor hoort verkeerd.

³⁷² Deze lijst is niets anders dan een verlengstuk van de monsterrol van 1663 (fol. 741 van Kol. Arch. 3975), maar hij is door de binder op een verkeerde plaats gebonden. Dit is G. MOLSBERGEN ontgaan.

³⁷³ Fol. 760 van Kol. Arch. 3975. Hij kocht „1 combaers en 23 silvere penningkens wegende 8 1/2 loot”.

voor een en dezelfde persoon moeten houden (de naam Fredrick ontmoet men weinig). Het lijkt mij niet wel denkbaar dat FREDRICK DE SMIT zich zo lange tijd aan de Kaap (en in actieve dienst van de Compagnie) zou hebben kunnen ophouden zonder daar gage te betrekken³⁷⁴. Verwisseling van plaatsnamen komt in deze boekhouding wel meer voor. Dat er één Fredrick uit Bergen zou zijn en één uit Koningsbergen, lijkt wat al te toevallig.

Het journaal van F. DE SMIT, in de vorm waarin het ons is overgeleverd, kenmerkt zich door de volgende bijzonderheden³⁷⁵.

B. Grammaticale verschijnselen

1. Nederlandse *ij* uit oude *i*

Evenals bij v. R. blijkt bij DE S. de diftongering reeds te zijn voltrokken, of liever gezegd: DE S. wist dat de *ij* veelal diftongisch werd uitgesproken. Bewijzend zijn *gesijt* 97 'gezegd' en *clijn* 108 111 'klein' naast *cley* 112. Maar *sijn* 77 80 99 100 'zien' en *dijn nacht* 68 'die nacht' bewijzen 's mans onvastheid (het Koningsberger dialect diftongiert niet, maar wél natuurlijk het Hoogduits, dat hij stellig beheerst zal hebben). De consequente schrijfwijze *begien* ('een os', misschien verwant met het soort dat men tegenwoordig in Afrika *poenskop* noemt?) kan wijzen op een relic-*ie*. Nagegaan zou moeten worden, of dit relic ook in Holland nog voorkomt.

De *ie* van *driegend* 93 'dreigende' gaat terug op oude *ai*. Deze *ie* is Hollands (BREDERO, COSTER, LUYKEN, SPIEGHEL), maar nadere localisering is mij niet mogelijk.

2. Nederlandse *ui*

De S. schrijft consequent *uy*: *buyck* 72, *bruyn* 73, *gebruychen* 109, *huysches* 79, *spruyt* 71, *vogelstruysen* 78. Ook vóór *r*: *uyr* 82 (*vier* zie woordenlijst). Van een aparte spelling voor *ui*² is geen blijk (geen wonder bij een buitenlander): *ruylden* 80, *geruylt* 71. Maar volledigheidshalve moet op één spelling *verrylen* 100 de aandacht gevestigd worden. Is dit iets meer dan een schrijffout, dan kan de vorm *heywel* 68 'heuvel' (zie beneden blz. 320) hiermee misschien vergeleken worden. Hier zou men met gevallen van ontronding te doen hebben, die men in die tijd eigenlijk niet bij een blanke kan verwachten.

³⁷⁴ Over de betrouwbaarheid der monsterrollen zie boven blz. 266.

³⁷⁵ Ten einde de vergelijking te vergemakkelijken heb ik de verschijnselen genummerd zoals bij de beschrijving van VAN RIEBEECK's taal (boven blz. 292 vv.). De paginering, waarnaar ik verwijs, is die van de uitgave in GODÉE MOLSBERGEN, Reizen I 66—113. Hier en daar raadpleegde ik ook veiligheidshalve nog het origineel, maar een systematische vergelijking bleek overbodig, daar de uitgave van G. M. over 't geheel betrouwbaar is.

3. Nederlandse *ee* voor oude *â*

Geen voorbeelden, vgl. *laechte* 80.

4. Woorden met *oo*, resp. *eu*, voor oude *u*

Honich of *honinck* passim. Het enige *eu*-voorbeeld is *kreupel* 85 109, vgl. *crupel* 78. Opmerkelijk is de *oe* in *sloetelkettingen* 94, dat toch wel met *eu* zal zijn uitgesproken; maar *oe*-spelling voor *eu*-klank komt bij mijn weten in het laat-17de-eeuwse Hollands niet meer voor. Kan het Nederduits schr. hier parten hebben gespeeld? *Te voeren* 74 zal (evenals *vernoemen* 74) wel met *oo*-klank gelezen moeten worden. Zodoende hebben wij ook geen volkomen zekerheid omtrent de uitspraak van *coegels* 68.

5. Nederlandse *oe* uit oude *ô*

Verkorting in *genochsaem* 78 96, *mosten* 109, vgl. *trop* 87. Voor *oei* meestal *oy*: *begroyt* 98, *groyt* 95 (slechts eenmaal *groeyen* 78), *moyvelycke* 97, *moyelijck* 101, *moyelicke* 70, *moyielichhijt* 93 (eenmaal *moeyelijck* 68), *moyte* 101, *vermoyt* 105, *vermoythijt* 71. Vgl. echter *zeekoeyen* 78. De vocaal van vormen als *genooch* 102 en *moosten* 102 109 moet als *ô* geïnterpreteerd worden, die op Koningsbergse wijze werd gehanteerd. Zie beneden en vgl. ook *coosten* 91 111 'konden', *begoosten* 73, *gevoonden* 71.

6. Nederlandse *ee* uit oude *ai*

Vlesch 87, *haertevlees* 107, maar geen *ey*-spellingen.

7. Nederlandse *uw*

Normale Hollandse *ou* heeft *waerschouden* 82, vgl. echter *grusaem* 91. Geen andere voorbeelden.

8. Ontwikkelingen voor *r*

Afgezien van *hartebeesten* 112, *teruggewarts* 98 (en de leenwoorden *parteeren* 109 en *sargient* 75) geen *ar*-gevallen, maar in plaats daarvan wel *aer*: *aerbeyt* 109, *het haert maerseeren* 85 (daarnaast een enkele maal *masseren* en *marseren*), *haertebeesten* 67, *haertevlees* 107, *quaertier* 72, *swaerte* 93 'zwarte'. De *ae* in deze gevallen is on-Hollands, daarentegen zeer gewoon in het Nederduits³⁷⁶. Men vindt *er*- in *sterten* 94, *schergie* 100 'charge', *serdienemans* 108, *werm* 88. Voor het naast-elkaar-voorkomen van *èer/aar* vgl. *geerne* 106, *neerstich* 84 enerzijds, naast *gaeren* 84 'gaarne', *gaere* 85, *ezelspaerden* 87, *paerdestall* 103. Op zichzelf staat *bescheermen* 91.

9. Weglating van *t*

-*ts* ontwikkelt zich tot -*s* in: *grooste* 72 87, *heeste* 69 80 'heetste', *laeste* 67, *neerwaers* 85, *oostwaers* 101, *plaes* (passim, theoretisch is het natuurlijk mogelijk dat *plaats* in het gesproken Hollands nooit een *t*

³⁷⁶ Vgl. meer in 't bijzonder voor Koningsbergen: MITZKA DDG VI 114.

heeft gehad), *rustplaes* 85, *'s avons* 71 73, *gequest* 71 (behoeft nooit een *t* te hebben gehad). Daarentegen correct *rouaensche muts* 95 (zie v. R. *clapmus*). Klankoverdrijving in *courst* 71, *mitsbaer* 100, *mitsluckten* 103, *ongantse koe* 87.

-*t* valt af in: *geruych* 79 'gerucht', *geoorloc* 84 (het woord staat in het hs. op de uiterste rand, terwijl er een stukje van het papier afgescheurd schijnt te zijn), *heeff* 77, *hooff* 94, *conschap* 82, *voorhooff* 94, *nach* 85, *naerich* 82, *ontpack* 73, *ontren* 78 (zal wel schrijffout zijn, overigens *omtrent* of *ontrent* passim). Klankoverdrijving in *elft* 80 'elf', *loopt* 92 'loop', misschien ook *rustplecht* 110 'rustplek'. *Sicht* 92 'zich' zal in dit verband wel als gewone schrijffout moeten worden opgevat. Een bijzonder geval is *hiel* 95, mv. *hielen* 100, praet. van 'houden'.

Het weglaten van de *t* in de verbinding *ts* was in de 17de eeuw zeer gewoon bij ongeofende schrijvers. Men vgl. bij de 17de-eeuwse Delvenaar VAN LEEUWENHOEK de vormen: *plaas*, *koorsige*, *laast*, *omwinsel*, *grooste*, *onstucken* (JUDI MENDELS in NTg XLI (1948) 127).

10. Het gedrag van intervocalische *d*

De hypercorrecte vorm *te waerschouden* 82 wijst uit dat de inloutende *d* na *ou* was weggevallen op dezelfde wijze als bij v. R. Dan is er nog de vorm *beestenmeelck huye* en *draechhuyen*, die G. MOLSBERGEN 95 als 'ooien' en 'draagooien' interpreteert. Maar de vorm *huy* voor 'ooi' komt in het gehele Nederlandse taalgebied niet voor³⁷⁷. Moet het woord niet als 'huiden' worden opgevat? Weliswaar vind ik geen gewag van een substantief **draaghuid*. Maar *huid* werd volgens WNT vroeger ook gebruikt voor 'leren zak': „Hieraf had ic een huyt vol (van wijn)”. Evenals de honing zal ook de „beestenme(e)lck”, of althans het zuivelproduct, dat zich daaruit moest ontwikkelen, in zakken zijn gedaan. De mogelijkheid daarvan blijkt uit een mededeling in het reisverhaal van JOHANN SCHREYER, *Reise nach dem Kaplande 1681*³⁷⁸ (eerste druk 1679) blz. 46: „Auff eine dergleichen unlustige Weise machen ssie auch ihre Butter, und das geschicht also: Die Milch schütten sie in einen ledern inwendig rauchen Sack, in welchen unten ein Löchlein, welches sie zubinden, alsdenn nehmen ihr zwey den Milch-Sack, ieder bey einen Ende, schütten und werffen die Milch so lang in einander, biss Butter wird, als denn lassen sie die Butter Milch durch das Löchlein abfließen, thun die Butter heraus, welche dann, wie leichtlich zu erachten, voll Haar ist, das einen davon eckelt:

³⁷⁷ Taalatlas III 3. Aan enige relatie met het hier en daar in Groningen geboekstaafde *heu(j)* (met hypercorrecte *h* in overigens *h*-loos gebied) valt niet te denken.

³⁷⁸ DI VII van de Reisebeschreibungen von deutschen Beamten und Kriegsleuten im Dienst der Niederländischen West- und Ost-Indischen Kompagnien, Den Haag: NIJHOFF.

Ihnen aber eckelt nicht, denn sie können alles hinein essen, woran wir einen Eckel und Abscheu haben". Vgl. nog Du P. SCHOLTZ TWK 1947, 40 s.v. *Hottentotsakmelk*.

Met enige aarzeling zou ik nog de mogelijkheid willen opperen, dat *huye* (*n*) een hypercorrect-geronde spelling is voor *hijen* (men vgl. boven blz. 309 *rylen* en *heywel* en zie beneden blz. 320 v.). Het mnl. *hie* heeft de betekenis van 'wifje', maar heeft soms ook (door verwarring met het pers. vnvwd *hi*?) de betekenis van 'mannetje'. GODÉE MOLSBERGEN zou dan toch gelijk hebben, al is het dan een geheel ander woord dan *ooi*. Maar de betekenis 'zakken' lijkt mij rationeler.

11. Zogenaamde „dubbele" meervouden zijn mij niet opgevallen.

12. Behandeling van vreemde woorden :

Amonitie 94, *begien* 73, *citto* 76, *maersseerden* 73 (*gemasseert* 69), *manniere* 84, *offecier* 93, *pareeren* 93, *parteeeren* 109, *preperatie* 99, *presomeeren* 90, *pryckel* 78, *randevou* 94, *repieteerde* 90, *revier passim*, *victalie* 67.

13. Diminutiva

Afgezien van één kennelijke schrijftaalkvorm *revierken* 69 bedient schr. zich van de volgende verkleinwoorden : *bosches* 69 110, *het Ronde boschen* 72, *boschjes* 93, *begroyt met bosschys* 98, *boschies* 110 112, *een boschie* (hoeveelheid) *coraelen* 95, *een bossie coraelen* 108, *huysches* 79, *huyschien* 99, *huysies* 101, *huysies* 101 110, *huysiens* 101, *vaties* 87 'vaatjes', *vaetjes* 88, *plaeties* 94, *Sonquashuyscies* 87, *reviertien* 67, *honinchsaeckien* 89 -'zakje', *soepien* 92 'zoopje', *steenbockien* 108. Vgl. *souties* 88 101 'zoetjes', *soeties* 105, *soetties* 110. Apart staat *uygentches* 108 111 'uitjes'.

Deze buitenlander behelpt zich behalve met de bekende middelen ook nog met de *sch* en *ch* (en *sc*). Wie bovenstaande uitgangen kritisch beschouwt, zal tot de slotsom moeten komen, dat de Hollandse diminutiva die DE S. hoorde, niet eindigden op *-n*³⁷⁹ en dat de uitgangen *ie-*, 'houdend' waren. In verband met wat boven blz. 295 omtrent VAN RIEBEECK werd opgemerkt maak ik er nog op attent dat naast *passagie* 70, *boschage* 72, *schenkagie* 77, *schergie* 100 'charge' ook de, reeds modern-Afrikaans aandoende, vorm *packasie* 74 voorkomt.

14. Aanspreekvormen komen in dit journal niet voor.

15. De flexie

In plaats van ons ten aanzien van de flexie op de toevallige staat van zaken bij VAN RIEBEECK te concentreren, willen wij ons rekenschap

³⁷⁹ WREEDE 1663 : een *jongetie* 'filius'.

trachten te geven van de algemene toestand in het Holland dier dagen. Immers nergens is de werkelijke taaltoestand sterker gecamoufleerd dan juist bij de flexie. Hoe stond de 17de-eeuwse Hollander daartegenover? „Men krijgt de indruk” aldus DE VOOYS, Nederlandse Spraakkunst² 62, „dat er, vooral in de jongere periode [dit slaat ook reeds op het Middelnederlands] sterke afbrokkeling van de flexie op te merken viel, vooral in de Noordelijke gewesten, en wellicht uit reaktie daartegen of pogingen tot kunstmatig archaïstisch herstel, of fouten door misverstand, verschrijvingen en slordigheid, al is VAN HELTEN telkens geneigd in de oude stamvorm de oorzaak te zoeken”. Wanneer dergelijke chaotische ontwikkelingen reeds aan het groene hout in Holland waren waar te nemen, hoe moest het dan met het Hollands in Afrika gaan? En als een en ander reeds bij BREDERO tot „grenzenloze slordigheid” leidde (DE VOOYS 62), hoe kon dan in 't bijzonder een buitenlander (in Afrika!) nog enig touw aan de flexie vastknopen?

De voorzichtige methode van VAN HELTEN om zó lang bij oude toestanden aan te knopen, totdat de breuk met het verleden overtuigend is gebleken, is bij de bestudering van een autochthone schrijver stellig te verkiezen, maar men mag zich afvragen, of deze methode ten aanzien van een buitenlander, van wie vaststaat, dat hij alleen met het contemporaine taal materiaal heeft kunnen woekeren, niet te veel eer is. Neem b.v. vormen als *onze nachtlager, onze goedt, onse speck, onse broodt, een cleyne reviertien, een grootte quaertier, een grootte uyr gaens, naer lange aenhouden, een hooghe geberchte, een halve uyr, op een andere geberchte*. Ik kan mij niet aan de — ik geef gaarne toe: enigszins aprioristische en nog niet voldoende gefundeerde³⁸⁰ — indruk onttrekken, dat dit even zovele „omgekeerde” vormen zijn, die op een verkapt *v e r l i e s* (en wel een 17de-eeuws verlies) der flexie-uitgangen wijzen. Wanneer men daarnaast zet vormen als: *ons*³⁸¹ *nachtrust, ons reys, ons rustplaes, ons dorst, in den kleyn valeye, op een bequaem plaets, enen* (er staat even) *hoogh berch over, tussen groot geberchten*, dan schijnt

³⁸⁰ Men stelle zich de wetenschappelijke fundering van die mening niet te eenvoudig voor. Ze zou een zeer uitgebreid statistisch onderzoek vereisen van een onoverzienbare hoeveelheid 16de- en 17de-eeuws materiaal, waarvan we weten, of kunnen vermoeden, dat het andere taaltoestanden camoufleert.

³⁸¹ De gedachte aan een „oudheid” moet men dunkt me laten varen, wanneer men bij VAN HALTEREN (Pronomen 39) leest, dat *ons* voor *onse(n)* reeds in de 16de eeuw „minder gangbaar” was (al somt hij wel een reeks plaatsen op). Hoe het zij: dat een „echte” Hollander dier dagen *ons nachtrust, ons reys* en tegelijk *onze goedt, onse broodt* zou hebben gezegd is niet aan te nemen. L. TEN KATE (Aenl. I 485) constateert „dat het Possessivum *onze* bij een volgend Masc. & Fem: zig volledig houdt, zelf in de dagelijkse Praetael”. Men zegt *ons kind* „dog nooit *Ons Vorst, nogte Ons Dienstmeid*”. Wel trof ik in de 17de eeuw *Ons Heer* en *Ons Lievrouw* aan, die op mij de indruk maken van eerbiedwaardig ouderwetse vormen.

er een zeker evenwicht tussen de vormen met en zonder *-e*, maar de hardnekkigheid waarmee de auteur steeds van *de bruyn en de wit* spreekt ('ossen' zijn bedoeld) wijst op een voorkeur voor de flexie-loze vorm ³⁸².

Deze tweeslachtige toestand is in wezen dezelfde als in het huidige Afrikaans. „Daarom sien ek in die bewaring van die totaal oorbodige *-e* in werkwoordelijke en byvoeglijke vorme soos *bidde, buie, drywe en harde, droë, dowe* 'n bewys dat die Nederlandse taaltradisie in Suid-Afrika nooit heeltomal onderbroke was nie" (D. B. BOSMAN, *Ontstaan* 98). De beide groepen, die het taalkundige leven van de beginperiode aan de Kaap hebben beheerst (de taalbehouers en de taalkinders, zie beneden blz. 337 vv.) zijn hier dus in hun uitwerking op heterdaad betrap — reeds in 1663! Op blz. 346 zal echter nog op de invloed van een derde groep worden gewezen: die der, taalkundig „autonoom" geworden, Kapenaren. Van de regelloosheid hebben zij profijt getrokken tot het maken van een verrijnd rhytmisch (en stilistisch) verschil, dat in de taal van taalbehouers noch taalkinders aanwezig was. Er is nauwelijks een ander taalverschijnsel te noemen, waarbij de drie elementen van het Afrikaans zo verrassend aan het licht komen.

Bij de zwakke werkwoorden is ook duidelijk een voorkeur voor versmelting van enkelvoud en meervoud waar te nemen. Herhaaldelijk vinden we in het enkelvoud *wy maerserde, doen veranderde wy cours, daer wy wat ruste*. De zaak wordt echter vertroebeld, doordat de *n*'s ook in andere gevallen nogal eens wegvallen (ook in de geschriften van Hollanders natuurlijk een veel voorkomende kwaal) en bovendien door het feit dat in de 17de eeuw de *n* ook vaak in het enkelvoud gebruikt werd (type *hij leefden*, vgl. VAN HELTEN, *Vondel's Taal* § 56): *'t welck ons mitsluckten* 103.

Zodoende komt de nivellerende tendentie ten gunste van het enkelvoud sprekender aan het licht bij de sterke werkwoorden: [*wij*] *ging* soo reyckelijck 2 uren 67, *wij* . . . *liedt* 72 'wij lieten', alwaer ons weder *voorgemelde personen by quaem* 72, daerna *ging* [*wij*] weder 83, hierontrent *sloegh wy* ons neder 90, daer *wy* voor ons wat reegenwater *bequaem* 95, *wy* . . . *naem* hem op 105. Allemaal „vergissingen" ³⁸³,

³⁸² Hierbij is dus ook uitgegaan van de veronderstelling, dat het flexie-loze adjectief *niet* de voortzetting is van de oude uitgangloze vorm. Immers uit de formuleringen bij SCHÖNFELD, *Hist. Gr.* § 103 en VAN HELTEN, *Vondels Taal* I § 84 blijkt een relictkarakter, dat men juist bij een Duitser moeilijk kan veronderstellen. Dat het verschijnsel in de 17de eeuw niet (meer) algemeen Hollands was, mag men ook vermoeden op grond van de kaarten van PETERS in OT V (1936—'37) 371; VII 23.

³⁸³ Immers, zonder nader bewijs zullen we deze vormen niet mogen beschouwen als reguliere voortzettingen van het Middelnederlandse type *gincwi* (VAN HELTEN *Spr.* § 213).

Misschien is er één geval van nivellering der praesensvormen: „*heb* hier van 8 tot 4 uren oock windt uyt zee" 79. Hier eist het zinsverband *hebben*.

die een Hollander niet in zo groten getale zou kunnen begaan. Vormen als *dorste* 88 'dorst' (subst.), *morasse* 74 bewijzen dat DE S. er — wat de stomme -e betreft — maar „met de muts naar gooit". Een apokriefe indruk maakt ook *wierde* 69 'werd' (ontstaan uit Hollands *wierd* + Duits *wurde*?). Ik mag in dit verband wijzen op de infinitieven *belast*, *stel* en *val* die we reeds in 1671 geboekstaafd vinden, ditmaal niet van een Duitser maar van een Waal: JAN DU PREE (TWK VI 200). Taalkinders van verschillende herkomst maken dus verwante fouten.

Vaak gebruikt DE S. het perfectum, waar wij het imperfectum zouden gebruiken: naer een uyr wachters *sijn sy* weder by ons *gecoomen* [kwamen zij] 82, *sijn wy* weder dadelijck *vertrocken* [vertrokken wij] 83, gevraecht of sy niet wisten waer de Namaquas haer opheilden, *hebben* ons *geantwoort* [antwoordden zij] 83, *sijn wy* haest op de hoogste deses berch *gecoomen* [kwamen wij] 83 enz.

C. Diverse taalverschijnselen in alfabetische volgorde ³⁸⁴

ALDERWEGEN 93; *AETEN* 109 'eten'; *AMONITIE* 94; *ASSAGAYEN* 95;

BACKALAYEN 93; *BEESTEN* passim 'runderen'; *BEESTIAEL* 95; *BEGIEN* 73 'soort van os', *i*-relict, zie boven blz. 309; *BEGO(O)STEN* 73 106, bij de 17de-eeuwse Delvenaar VAN LEEUWENHOEK (en bij HUYGENS) eveneens *begost* (zie JUDI MENDELS in NTg LXI (1948) 128; *BESCHAERINGE* 91, *HESELING* 91: *Pitsjaeringh* 'bijeekomst, scheepsraad'; *BOESVALLEYE* 113. Hebben we hier het gezochte *boes* van *boesman*? Of is het slechts een toevallige ontsporing? Zie FRANKEN TWK XVI (1937/8) 77 vv.;

BOVEN 71: het goedt *boven* [i.p.v. *naar boven*] te draegen, vgl. 72, ook 109; *BROCHTEN* 108; *BUYCKDELLINGHE* 72; *BUL* 100, 109;

DASSEN passim; *DAE* 'daar' 72, 96; *DATTE* 100: ende *naerdatte* sy van ons gehoord hadden; *DE* [i.p.v. *het*] 83: *sijn wy* haest op *de hoogste* deses berch *gecoomen*; *DIE* [i.p.v. *de*] 77: *die* reys weder met 4 man aen te neemen; *DIESHALVERS* 70; *DOENS* 90, zie het art. van VAN COETZEM in Leuv. Bijdr. XXXVII (1948); *DOOR* passim; *DORSTE* (subst.) 88; *DRIEGENDE* 93 'dreigende';

ELANDEN 87, 105. Verkl. Afr. Wb. *eland* 'groot soort Afrikaanse

³⁸⁴ Het leek mij practisch deze — helaas al te beknopte — lijst aan te vullen met een paar eigenaardigheden (gemerkt met *) die ik bij andere contemporaine Duitsers als MULLER, CRUSE en WREEDE aantrof (hun journalen zijn eveneens afgedrukt in Reizen I). Het is ons immers niet zozeer om Fr. DE SMIT te doen als wel om de taal van de gemiddelde Duitse tijdgenoot-van-VAN-RIEBEECK, die zich van het Hollands bedient.

wildsbok'; *ERNEEREN* 79; *EYNDEN* 67 'eenden'; *ESELS* 103 : *wilde esels*; *EZELSPAERDEN* 87;

GEDOCHT 76 'gedacht'; *GEERNE*, zie boven blz. 310; *GENOCHSAEM*, zie boven blz. 310; *GENOOCH* 102; *GEWACH* 99 'gewaar?'; *GROFF* 69 *een groffe leeuw*;

HANGEN 81 : onder 't *hangen* van een hooghe berch, zie boven blz. 303; *HARTEBEESTEN*, *HAERTEBEESTEN*, zie boven blz. 309; **HARTE BEESTEN* 216 (door *WREDE* vertaald als 'dura animalia' !); *HETTE* 90, 96, 101; *HEYWEL* 68 'heuvel'; *HIEL* 'hield', zie boven blz. 311; *HONICH*, *HONINCK* passim; *HOTTENTOOTTS* 69; *HUFTEN* 94 'heupen'; *HUYEN* 95 'huiden', zie boven blz. 311;

**YSER VARCKEN* 220 (*WREDE*);

KABRIESEN 86, volgens *BOSHOF*, *Etim. Wb.* i.p.v. *karbiesen*; *KLIPOOPPERS* 98; *COEGELS* 68; **KOEY* 220 'Vacca' (*WREDE*); *CONEYNEN* 98; *CONNEN* 91; *CORAELE* 82 'kafferkraal'; *COSTEN* 68 'konden';

LAECHE 80; *LANGE* (bijw.) 73 : *lange still te staen*; *LANGWAEGEN* 70, *Verkl. Afr. Wb.* *langwa* 'verbindingsbalk of yster tussen 'n wa se voorstel en agterstel'; *LEEREN* 72 'ladders'; *LEGGEN* 76 'liggen' : *laeten leggen*, *leggen blyven* 76; *LUYT* 100 'laut' : *lyt monster*;

MAERSEREN passim, *GEMASSEERT* passim (ook *MULLER* : **marseren* 21); *MÄTRIE* 103 'etter'; *MIJN* (acc. van *ik*) 89 : *ontmoeten sy mijn*, vgl. 97; *MORASCH* 69, *MORAS* 71, *MORASSE* 74; *MOVEREN* : *GEMOVEERT* 68; *MOST* 'moest', *mosten*, zie boven blz. 310;

NEERSTICH, zie boven blz. 310; *NOORDEN* 81 : *overmits de sonne heel noorden was*, zie ook 70;

OF 72 : *ter rechter handt of 'af*'; *OY* geschreven voor *oei*, zie boven blz. 310; *OMTRENT* passim, *ONTRENT* passim; *ONSRIEGE* 113;

PACKASIE 74; *PAERDESTALL* 103; *PARTEEREN* 109; *PASSADO* 103; *PAT* 89; *PRESOMEEREN* 90; *PRYCKEL* 78; *QUAERTIER* 72;

RANDEVOU 94 (ook bij *MULLER* 17); *REEBOCKEN* 77, *Verkl. Afr. Wb.* 'ribbok, soort van antilooop waarvan die rooie (*Cervicapra fulvorufula*) in berge en die vale (*Pelea capreola*) op vlaktes hou'; *REYNOSTER* 67, *RENOSTERS* 111, *RYNOSTERS* 111, **RYNOSTER* 216 (*WREDE*); *RESCONTEREERDEN* 109; *REYSVEERDIGH* 82; *REVIER* passim;

SAMLEN 79; *SARGIENT* 75; *SCHERGIE* 100 'charge'; *SCHOOT* 84 : *hebben wy eenen schoot gedaen 'schot*'; *SELVIGE* 111; *SERDIENIS* 69, *SAERDINUS* 71, *SEERDINIS* 71, *SERDIENE-*

MANS 107, *SERDIENIOS* 111; *SLINCK* 100: *in syn slincker borst*; *SPRUYT* 71: *een spruyt van de voorgemelde revier, een spruytent reviertien* 108, 109; *STEENBOCKIEN* 108, Verkl. Afr. Wb. *steenbok* 'kleiner soort Afrikaanse wildbökkie (*Calotragus tragulus*)'; *STERTEN* 94; *STEYLDER* 110; *STOUQTE* 69 'stokte'; **STRAND* 21: *de strant* (MULLER); **STRUELLEN* 124 (CROESE); *T* weggevallen in *hooff* enz. zie boven blz. 310; *TERUGGE* 92; *TOEBACK* 92, *TOBACK* 79, 108; *TROP* passim; *UYGENTCHES* 108, 111, Verkl. Afr. Wb. *uintjie*; *VERRYLEN* 100; *VERSLIMMEREN* 101; *VERVLOOTEN* 68; *VICTALIE* 73, 84, 97; *VIER* 89, *VYEER* 69, *VIEREN* 76 en 106 'vuur maken', *VUER* 76; *VLEESCH* 87; *VOGELSTRUYSEN* 67, *VOEGELSTRUYSEYEREN* 111; *VOLDEN*, *GEVOLT* 87, 89 'vulden, gevuld'; *VO(OR)DER* 75 en 111 'verder'; *VOORDEREN* 76; *VRINDELIJCK* 93; *WAER* 68 'was', zie blz. 321, 328; *WATERVALEYE* 67; *WATERVEYGEN* 78; *WERM WATER* 88; *WILGENBOOMEN* 78, Verkl. Afr. Wb.: *wilkerboom* 'soort blaarwisselende boom wat veral langs waterlope welig groei (*Salix* spp.)'; *ZEEKOEYEN* 78, **ZEEKOEY* 222 (WREEDE).

De hottentottica lingua, die WREEDE in 1663 beschrijft (Reizen I 215—24) bevat o.a. **FORT* (castellum), **DRIEF* (vinum), **KROYING* (currus), die toch wel Hollands en **BLEE* (coorn = frumentum) dat Frans moet zijn³⁸⁵. Een merkwaardige vorm is **K'HOUCKAKENEY* 'gallina' (KOLB schrijft: *kôukekerey*), waarin ik het Hollandse *kok*, *kok*, *een ei* meen te herkennen. Vgl. Papiaments „galienja ta kantá weboe”, dus: „de kip zingt ei (Sp. *huevo*)”, zie Ts LII (1933) 285.

Voor de waardering van het taalkundig materiaal van ons jaarnaal is het nuttig dat we ons even rekenschap geven van het gezelschap dat deze tocht heeft volbracht.

Deelnemers³⁸⁶ waren:

³⁸⁵ Daterend van de schipbreukelingen in 1660 van het Franse schip *La Maréchale*? Van de schipbreuk van de *Haerlem* in 1647 weten we, hoe snel de Hottentotten met de schipbreukelingen fraterniseerden en hun taal overnamen: „De inboorlingen waren al zo ver in het Nederlands dat zij „die van 't schip *Haerlem* . . . meest alle bij haer namen (conden) noemen, ende eenige woorden spreecken” (Stichter 56).

³⁸⁶ Zie de lijst Reizen I 66, waarbij ik echter nog enige plaatsen van herkomst heb opgespoord, voor zover mij dat mogelijk was. De nrs zijn die van de bevolkingslijst van 1664 (zie boven blz. 240 vv.). DIRCK ROOTCO(OP), DIRCK MEYER kon ik niet verder identificeren, maar dat hoeft allerm minst een bewijs te zijn dat ze niet op de lijsten voorkomen. Ze kunnen schuil gaan onder de vele Dirken en Hendrikken.

11. Pieter Cruythoff van LIN (bij Krefeld), leider
 12. Pieter van Meerhoff van KOPENHAGEN
 114. Johannes Dorhagen van GRONAU
 65. Fredrick de Smith van KONINGSBERGEN, journaalhouder
 215. Bartholomeus Rudolphus „van 'T WEERT". In 1664 heet hij „Van Waerden"
 88. Hendrick Hagens van LOCHUM
 163. Pelagius Weckerleyn uit COSNITZ (bedoeld zal wel zijn het dorp Kösnitz in Saksen, hoewel men ook zou kunnen denken aan Koschnitz in Stiermarken)
 Dirck Rootco(o)p van BREMEN ³⁸⁷
 Hendrick Struyver ³⁸⁸ [van AMSTERDAM]
 148? Laurens Hofman van LALANDT (fol. 758 van Kol. Arch. 3972). Kan dit dezelfde zijn als 148 Laurens Asmussen van Tonningen adelborst? Maar ik vind op Laaland geen Tonningen.
 Dirck Meyer, 1661: van LUYNENBURGH
 54. Dirk Wessels van 't ampt te HARPSTEDE. Ik kan dat alleen localiseren als Harpstedt zuidwestelijk van Bremen; men bedenke dat de namen op *-stedt* in Noordduitse uitspraak met lange *ee* worden uitgesproken

105. Jan Wessels, eveneens uit HARPSTEDE [broer van 54]
 Van de 13 deelnemers (gedurfd aantal voor die tijd ³⁸⁹) is de overwegende meerderheid uit het buitenland: 8 Duitsers, 2 Denen, de overige 3 zijn misschien Nederlanders, al kan men het slechts van twee met stelligheid zeggen.

Grote vertrouwdheid met de Nederlandse taal zal men bij de deelnemers uit de vlak bij onze grenzen gelegen plaatsen Gronau en Lin zonder meer mogen veronderstellen. Met dat al: een minderheid van Nederlanders (laat staan „Hollanders"). Toch is dit journaal in het Hollands opgesteld: een Hollands dat, als men zich niet door de enigszins onbeholpen spelling van de wijs laat brengen, nog niet zo slecht is en dat in zijn vocalisme, consonantisme en woordenkeus principieel niet zo belangrijk afwijkt van dat van VAN RIEBEECK. DE SMIT heeft zijn oor kennelijk goed te luisteren gelegd. Wanneer hij wat eigenaardig omspringt met zijn geschreven flexie-*e's* en *-n's*, dan pleit dat niet tegen zijn oor. Men kan hier gerust de vraag stellen,

³⁸⁷ In de auctie-lijst-DE MAN wordt hij DIRCK ROOTKOOP genoemd; hij koopt nogal wat (in 't geheel voor 73 realen (of guldens?)).

³⁸⁸ Niet: Stuyver, zoals G. MOLSBERGE schrijft; ook fol. 758—9 van Kol. Arch. 3972 heeft Struyver. Blijkens de monsterrol-1661 is hij van Amsterdam.

³⁸⁹ Ook de reis van PIETER VAN MEERHOFF in 1661 werd met 13 personen ondernomen (Reizen I 46).

hoe zou een buitenlander, die de „Nederduytsche Spellinghe” niet op school geleerd had, uit deze warwinkel ooit wijs kunnen worden? Vormen als *plaes, heeste, heeff, voorhooff, hiel* (voor hield), *huysies, een bossie, packasie, revier, officier* heeft hij gehoord. Dat ook hij, als kind van zijn tijd, voortdurend buigingen maakt naar de boekentaal, baart geen verwondering (de Statenbijbel zal op reis wel niet ontbroken hebben³⁹⁰). Maar ik zag uit deze periode nog geen geschrift met zo duidelijke concessies aan de spreektaal. Hoe „echt” doet b.v. een vorm aan als *datte* in de zin: *naerdatte* sy van ons gehoord hadden, dat wy te nacht waeren aengetast, gingen sy naer de voedtstappen sijn (zien) waerdat . . .”. Dit is een geval van „congruentie” tussen voegwoord en meervoudige werkwoordsvorm, dat als specifiek Hollands verschijnsel eerst drie eeuwen later zou worden ontdekt³⁹¹. We zijn DE S. dankbaar voor deze vorm, omdat hij de opmerkelijke continuïteit van de volkstaal tegen-alle-schrijfftraditie-in zo aardig illustreert, zelfs in deze Duitse echo.

De groep CRUYTHOFF-DE SMIT vertrok 21 October 1662 en keerde terug 1 Februari 1663. Ruim drie maanden hebben deze 13 mannen lief en leed van deze aan ontberingen zo rijke ontdekkingsreis gedeeld. Welke taal hebben zij met elkaar gesproken? Een eventuele Nederduitse conversatie tussen de gebroeders Wessels, de Luneburger Meyer en de Bremer Rootco(o)p kan voor de anderen nauwelijks „toon”-aangevend geweest zijn, want dit dialect kon door de Koningsberger De Smit, de Rijnlander Cruythoff en de Sakser Weckerleyn moeilijk worden gevolgd, terwijl deze laatste drie (afkomstig uit zo ver uiteenliggende delen van de Duitse periferie) elkaars moederdialect ook niet goed verstonden. Theoretisch kan de mogelijkheid worden toegegeven, dat de „Duitsers” (maar voelden ze zich als zodanig?) Hoogduits met elkaar hebben gesproken. Maar in de algemene conversatie stuitte dit op het bezwaar dat de Nederlanders, de beide Denen en waarschijnlijk ook de Gronauer en de man van Lin daar weinig preferentie voor gevoeld zullen hebben. Het is nuttig om zich de details van een dergelijke situatie voor ogen te stellen, omdat we hier vermoedelijk in miniatuur en in kort tijdbestek zien gebeuren, wat zich aan „de” Kaap in het groot en gedurende een langer tijdsverloop heeft voor-

³⁹⁰ Zo schrijft hij voortdurend *ontrent*, een (schrijf?) vorm, die hij o.a. uit de Statenbijbel kan hebben (HEINSIUS 51).

³⁹¹ Zie VAN HAERENGEN, Congruerende voegwoorden (Ts LVIII (1939) 161 en het daar geciteerde art. van ROGIER (Ts. v. Taal en Letteren XXVII (1938)). Daarop signaleerde VERDENIUS een paar voorbeelden bij BREDERO en VIJGH hoewel V.'s indruk is dat ze „in de geschreven kluchtentaal niet zo heel veel voorkomen” (Ts LX (1941) 126—7).

gedaan. Hierbij verlieze men niet uit het oog, dat de journaalhouder, die toch wel gekozen moet zijn, omdat hij wat van het vak verstrand, zijn journaal naar zijn beste vermogen in het Hollands heeft trachten op te stellen. Duits kan het origineel moeilijk geweest zijn, want in een door een Hollander vertaalde tekst hadden niet zoveel spelfouten kunnen zitten.

Ik meende mij niet te mogen onttrekken aan een onderzoek naar de vraag, of DE SMIT in zijn taal ook „Koningsbergse” sporen verraaft. Daartoe raadpleegde ik allereerst MITZKA, Lautlehre des Niederdeutschen in Königsberg in DDG VI (1920) 113 vv. Wanneer men ziet, dat de *n* na *ə* ook in het Koningsbergs geregeld afvalt (MITZKA 164) wordt de nonchalante behandeling van de *n* in ons journaal nog begrijpelijker. Apokoperings-onzekerheden zouden mede aan Koningsbergse nawerking bij De S. te danken kunnen zijn, wanneer men weet dat ook het tegenwoordige Koningsbergs geregeld apokopeert (MITZKA 189). Maar daar de verdwijning van *-n* en de apokope ook Hollands zijn, zal men niet met stelligheid kunnen uitmaken wat ten slotte de doorslag heeft gegeven. Afziende van de reeks van parallellen, die men verder bijeen zou kunnen brengen (dat valt niet moeilijk bij een vergelijking van Nederlands met het zo na-ervante Nederduits) wil ik bijzonder de aandacht vestigen op de, voor ons hs. zo eigenaardige, verwarring van *ö* en *oo* blijkens *Dickoop* 69, *gevoonden* 71, *verboorgen* 73, *begoosten* 73, *voorderen* 76, *Cruythooff* 77 95 101, *woorden* 77 102, *coosten* 91 111, *genooch* 102, *moosten* 109 naast *droch* 73 ‘droog’, *gedrocht* 79, *hogh* 80, *beloffden* 91, *opperhoffden* 91. De gevallen krijgen misschien enig perspectief, wanneer we daarnaast leggen de constatering van MITZKA (DDG VI, 123): „In ursprünglicher geschlossener Silbe ist wgm. *o* gewöhnlich als *o* und *oə* zu beobachten”. M. constateert *klopə* naast *kloəpə*, *doxdə* naast *doəxdə* enz., waarvan de *o*-vormen dunkt me aan Hoogduitse invloed zijn toe te schrijven terwijl de *oə* autochthoon zal zijn. Zie ook M.’s verwijzing naar FISCHER „der unechte Diphthong [die FISCHER met *oa* weergeeft] kam F. als *das* allein Richtige vor”.

De éénmaal voorkomende vorm *verrylen* 100, die men in deze vroege periode niet bij een blanke in Afrika verwacht, kan verklaard worden door het feit dat het dialect van Koningsbergen ook geregeld ontroondt: *Preisse*, *Leitnant*, *Deiwel* voor ‘Pruisen, luitenant, duivel’³⁹². Ook *heywel* ‘heuvel’ is misschien wel overeen te brengen met een Koningsbergse articulatie-gewoonte (men zegt *hewel*, MITZKA 127;

³⁹² Volgens HOFFHEINZ „curirt der Ostpreusse mit heulenden Kreitern” (Altpruss. Monatsschrift IX (1872) 457); *oi* en *ei* zijn dus tot één foneem samengevallen.

maar het gaat er hierom, hoe De S. de Hollandse *eu* in zijn uitspraak realiseerde). Op de mogelijke betekenis van *huien* (voor *hijen*?) in dit verband werd boven blz. 312 gewezen. Maar laat ons liever niet te veel conclusies persen uit zo luttele gegevens.

Verleidelijk zou het zijn om het zeven-tal enkelvoudsvormen van het meervoudig praeteritum, die wij in het journaal waarnemen, in verband te brengen met een Koningsbergse eigenaardigheid, die wij bij HOFFHEINZ t.a.p. 454 als volgt beschreven vinden: „In der 1. Person ³⁹³ des Plurals fehlt sogar *en*: erst hatt wir kaffe getrunken, denn nahm wir eine soda und abendbrot ass wir zu haus”. Maar afgezien van de onmogelijkheid om de terminus a quo van dit verschijnsel voor Koningsbergen te bepalen ³⁹⁴ vinden we beneden blz. 326 in de taal van MEERHOFF *d e z e l f d e* tendentie tot vervanging van het meervoud door het enkelvoud. We doen dus beter, het als een „Afrikaniserende” eigenaardigheid te beschouwen, die deze *b e i d e* buitenlanders gemeen hebben.

Het komt mij voor dat we voorlopig nog het meeste houvast voor Koningsberger taal hebben aan het *oo-o*-verschijnsel (*coosten* enz.). Van belang is ook de verlenging *ar* > *aer*, zie noot 140 en 176. Voor „Duitse” herkomst ³⁹⁵ pleiten verder *waer* 68 ‘was’, *nachtlaeger* 68, *dae* 72 en 96, *deren loopt* 92 ‘deren Lauf’ *huften* 94 ‘heupen’, *den onseren* [?] *Hottentots gelijck* 95, *onsreige* 97, *onsriege* 113, *denen* [deren?] *corael* 111, *samlen* 79, *erneeren* ³⁹⁶ 79. Opvallend is verder de herhaaldelijk gebruikte uitdrukking *boven draghen* voor ‘naar boven dragen’.

Ik koester geenszins de illusie, dat het mij gelukt zou zijn, in het bovenstaande een „beeld” van de taal van F. de S. te ontwerpen; hij zal wel „anders”, d.w.z. slechter, hebben gesproken. Dit „taalkind” (dat zichzelf ook wel als zodanig gevoeld zal hebben) heeft kennelijk de bedoeling gehad, zijn journaal in een schappelijke Hollandse vorm te gieten en zal daarbij de taalkundige hulp van anderen niet hebben versmaad. Maar al zal er heel wat zijn getouchéerd, zuiver Hollands is het eindresultaat niet geworden en zo zijn er dus nog allerlei „trekjes” blijven staan, die eigen moeten zijn geweest aan de taal van de journaal-houder-zelf.

Maar wát is er nu individueel in dit materiaal en wát is typisch-voor-de-taalkinder *g r o e p*? Bij deze staat van zaken zal men een

³⁹³ Aldus HOFFHEINZ; volgens WINKLER, Dial. I 9 zegt men echter ook: *sei* [mv.] *fung* an fröhlich to send ‘vingen aan’.

³⁹⁴ Voor de apokope daarentegen kunnen we op grond van de taalgeografische structuur wel aannemen, dat zij reeds in de 17de eeuw haar beslag had gekregen.

³⁹⁵ De spelling *wieder* (Reizen I 91) berust op een drukfout; in het hs. staat *weder*.

³⁹⁶ Dit germanisme komt echter bij tal van Nederlandse auteurs voor.

contrôle-proef op andere „taalkinders” niet overbodig achten. Men stelle echter zijn eisen omtrent een te verwerven taal-„beeld” niet te hoog. Anecdotische mededelingen omtrent „krompraters” zijn er (later) voornamelijk omtrent de gekleurde bevolking en „kromschrijvers” komen niet zo gauw aan bod. Voor de oudste periode kan als zodanig eigenlijk alleen PIETER VAN MEERHOFF dienst doen, wiens taal in de volgende paragraaf kort zal worden behandeld.

3. De taal van Pieter van Meerhoff

A. Inleidende opmerkingen

PIETER VAN MEERHOFF van Kopenhagen ³⁹⁷ is volgens D III 441 „anno passato” [8 Maart 1659] „hier gecomen met het schip de Princes Royal voor soldaet, die sedert provisioneel is gebruyckt als onderbarbier”. Hij heeft de volgende reizen meegemaakt :

1. JAN DANCKAERT's tocht (12 Nov. 1660—20 Jan. 1661)
2. PIETER CRUYTHOFF's tocht (30 Jan 1661—11 Maart 1661)
3. PIETER VAN MEERHOFF's landtocht (21 Maart 1661—20 April 1661)
4. De tocht CRUIJTHOFF-DE SMIT (21 Oct. 1662—1 Febr. 1663)
5. De tocht van JONAS DE LA GUERRE (11 Oct. 1663—22 Jan. 1664)

Van reis 2, 3 en 5 heeft VAN MEERHOFF „als die wel ter pen en oock eenighsints in de teyckenkunst ervaren is” ³⁹⁸ het journaal bijgehouden. Op 2 Juni 1664 trouwde hij ³⁹⁹ met de Hottentotse tolkin Eva „die toen al een tweetal kinderen, die een blanke vader hadden, bezat”. In 1667 deed M. een tocht naar Mauritius en Madagascar. Bij de Antongil-baai werd hij met acht man overvallen en vermoord door inlanders ⁴⁰⁰.

In Kol. Arch. 3973 fol. 180 zien wij een proeve van VAN MEERHOFF's Nederlands ⁴⁰¹, die een tamelijk „echte” indruk maakt :

Aen mein edellen Heer Jan van Riebeeck/ wie laten u edelheijt weten, dat wie sein got loff ontrent de 6 meil van 't fort aff, wie ue

³⁹⁷ „Blykbaar 'n Duitser en nie 'n Deen nie” zegt D. B. BOSMAN, Kultuurgesk. II 7. In dat geval wordt hij voor ons onderzoek van type-vreemdelling gespecialiseerd tot type-Duitser (zijnde de meest voorkomende vreemdelling). Op een mogelijk danisme wordt blz. 330 gewezen.

³⁹⁸ Reizen I 115.

³⁹⁹ Hij was toen 27 jaar, de bruid 21 (GODÉE MOLSBERGEN, Jan van Riebeeck en zijn tijd 129).

⁴⁰⁰ Reizen I 117.

⁴⁰¹ Zeer onnauwkeurige tekst van BRILL in D III 517, beter is die van GODÉE MOLSBERGEN, Reizen I 46.

weten, dat ons ossen begenen heur wel te skichen, anders niet dan wie bevelen sein edelheijt met sein Eedelle frou ende kiender onderden alderhoogsten bescherminge den 31 Januarij 1661

was geteyckent

PIETER VAN MEERHOFF

Terecht beschouwt GODÉE MOLSBERGEN dit als „een aardig voorbeeld van Hollands van vreemdelingen in Compagniesdienst”.

Vergelijkt men echter de journalen van de onder 2 en 3 vermelde tochten, dan bemerkt men spoedig, dat aan de taal dáárvan sterk gevijld is. Slechts hier en daar zijn er afwijkingen van het normale Hollands. Voor ons doel „beter” (dus van Nederlands „taal”-standpunt „slechter”) is echter het journal 5 en het is te betreuren, dat GODÉE MOLSBERGEN dat slechts verkort (en niet in allen dele spelling-getrouw) heeft uitgegeven. Het is weliswaar niet geheel zo primitief als het boven-afgedrukte briefje⁴⁰². Maar in de eerste plaats maakt het briefje de indruk van bij wijze van aardigheid en vluchtig improviserend te zijn neergeschreven. En in de tweede plaats zijn er tussen dit briefje en de redactie van het latere journala bijkans drie jaar verlopen, waarin VAN MEERHOFF „wel ter pen” ruimschoots gelegenheid kan hebben gehad om zijn Hollands te verbeteren. Timide was hij stellig niet. Het klinkt bij een zo „draufgängerische” en vitale persoonlijkheid, die blijkbaar vrij ontwikkeld en voor allerlei karweitjes te vinden was, niet onaannemelijk, dat zijn gesproken Hollands tijdens zijn langdurig verblijf vrij behoorlijk geworden is. Met de spelling lag hij nog altijd overhoop. Maar dat komt meer voor bij personen die de taal niet op school geleerd hebben. Zoveel is zeker dat de kopie van zijn journala, zoals die in Kol. Arch. 3976 (ongepagineerd) is overgeleverd, nog wel als „voorbeeld van Hollands van vreemdelingen” dienst kan doen. Het schijnbare nadeel dat de eerste helft *a* weer van een andere kopiist is dan de tweede *b*, blijkt voor ons in werkelijkheid een „safety in numbers” te zijn, want hierdoor worden we versterkt in de mening dat de doorlopende abnormaliteiten aan VAN MEERHOFF-zelf moeten worden toegeschreven. De kopiist van *b* kàn, blijkens schrijfwijzen als *heyd* ‘heide’, *moed* ‘moede’, *seijd* ‘zijde’ (die alleen in *b* voorkomen) een Noordhollander geweest zijn, maar er zijn overigens te weinig aanwijzingen om dat met stelligheid te kunnen beweren.

⁴⁰² Maar herhaaldelijk vindt men eigenaardigheden van het type *ontrent, ons beesten, siende* (zijnde), *van den groote hitte*, geheel te vergelijken met *ontrent, ons ossen, wie* (wij), *onder den alderhoogsten bescherminge* van het briefje. Met *frou* vergelijkte men het hypercorrecte *vlaau* beneden blz. 330.

⁴⁰³ Dat hij een „man van studie” was, kan wellicht blijken uit het feit, dat hij bij de auctie-DE MAN „4 boucken” kocht.

B. Grammaticale verschijnselen

1. Nederlandse *ij* uit oude *i*

Dat bij v. M. de *ij* een diftongische waarde kon hebben, blijkt uit *sijden b* praet. van 'zeggen' en *clyn a* 'klein'. Diftongisch zijn natuurlijk ook *seyde a*, *weysen a*, *verbleyt ab*, *valy a* naast *valey a* en *leijt b* 'ligt'. Anderzijds kan *siende a* 'zijnde' moeilijk anders dan met monoftong geïnterpreteerd worden, van *verbliven a* geldt hetzelfde. Tegenspraak is er ook tussen *rickelyck a* en *reyckelyck a*. Hoe moet *prijckel b* uitgesproken worden? Eenmaal schrijft v. M. *dreven a* voor 'drijven'. Zodoende geeft deze tekst geen zekerheid omtrent de uitspraak van *tyger a* en *olyff bomen a*, maar in *rijnosters b* kan geen diftong gehoord zijn. Verder tekende ik nog op *yder a*, *ijder b*.

2. De Nederlandse *ui*

Geen aanwijzing voor een verschillende uitspraak van *ui*¹ en *ui*². Vgl. *huysies a*, *cruijt b*, *muijl esel b*, *spruyt a*, *spruijt b* met *verruylen a*. In reis 2 schreef v. M. (of zijn kopiist) nog *gereult*, *reuyldede*. De vorm *buucq* (Reizen I 118) is onjuist. Het hs. heeft *buijqc*. Aanwijzingen voor monoftongische uitspraak vond ik niet.

3. Nederlandse *ee* voor oude *â*

Geen voorbeelden, vgl. *lager a* 'lower'.

4. Woorden met *oo*, resp. *eu* voor oude *u*

De enige *eu*-voorbeelden zijn *deurcomen a*, *ghij meugen a*, *gestuert a*, daarnaast *hoonigh b*, *hoonig b*.

5. Nederlandse *oe* uit oude *ô*

Verkorting in *genog a*, *moste(n) ab*. Ten aanzien van de ontwikkeling van *ô* is er verschil tussen beide helften: *moyelijck*, *moyelictheyt*, *moyte*, *vermoyt* passim in *a*; *moeyte*, *vermoeyt* in *b*.

6. Nederlandse *ee* uit oude *ai*

Geen voorbeelden van *ey*.

7. Nederlandse *uw*

Normale Hollandse *ou* heeft *waerschouwen a*.

8. Ontwikkelingen voor *r*

Starck is regel in *a* (in *b* 1 × *starcq*, 1 × *sterck*). Vgl. verder *aert b* 'aarde', *gaern ab*, *geern b*, *wilde paerden a*, *een Ioncq versje b* 'vaarsje'.

9. Weglating van *t*

Vgl. *heeste a*, *laeste a*, *plaes a*, *vergeselschap a*, *onthiel a* (*gequest a*, *rijs* naast *rijst b*). Daarentegen *verd* naast *veerd b*.

10. Het gedrag van intervocalische *d*

Dorst leyen a is algemeen Hollands. Geen aanknopingspunt vond ik voor *vereylten a* 'verijdelde(n)'. Een Noordhollandse indruk maken *heyd b* 'heide', *moed b* (haar leven moed), op *seijd* en op *dese zeijdt b*.

Daar deze *d*-voorbeelden uitsluitend in *b* voorkomen (vgl. *a seyde*) kunnen ze van de kopiïst afkomstig zijn (eenmaal heeft *b ter zeijen*).

11. Dubbele meervouden vond ik niet bij v. M.

12. Behandeling van vreemde woorden

bosschagie a, bossagie b, capitayn a, capteijn b, coralen (sieraad) *b, coralen* (woningen der Hottentotten) *a, marsseerden b, medecyn a, negery a, passado b, passient a, presumeerden ab, randevou ab, rendezvous b, revier ab passim, schenckagie a, tobacq a, taback a, victualie a, victalie ab.*

13. Diminutiva

Reviertien a, revierken ab. Een zeer „echte” indruk maken *ossie*⁴⁰⁴ *b* en een *sopie brandewijn a*. Mag men uit de dubbele *ss* van *ossie* en de enkele *o* van *sopie* concluderen, dat de *i* niet als *j* geïnterpreteerd moet worden, doch dat men de woorden moet uitspreken als in het huidige Afrikaans (en Hollands)? Geheel alleen staat *revierjen* in *b*. Diminutiva van dit type komen in Noordhollandse teksten meer voor. Dus ook van een Noordhollandse afschrijver? Het kan ook een gewone schrijffout zijn.

14. Kende VAN MEERHOFF het pronomen *j(o)ullui*?

Op de informatie naar de onbekende rivier Vigita Magna (een vraag die de Hottentotten wantrouwig en wrevelig placht te maken) gaat het journaal aldus voort: „maer ons versoeck voor ditmael waer onmogelyck te volbrengen, want *ul hebt* noch 8 a 10 dagen Werck eer *ghy* daer *cont* comen en in de selvige tyt niet een dronck water te become maer soo verre wy trachten aldaer te wesen souden wy inde regentyt by haer comen als dan souden sy ons brengen waer wy begeerden te wesen”. Het sprongetje van indirecte naar directe rede is, zoals men ziet, zeer onbeholpen, maar niettemin hebben we hier te doen met een (voor die tijd nog unieke) poging om Hottentotten sprekend in te voeren. De Hottentotten zouden dus de blanken met *ghy* èn (synoniem daarmee) met *ul* hebben aangesproken? Wat kan daarvan aan zijn? Het boekenwoord *ghy*⁴⁰⁵ is in de mond van Hottentotten niet te verwachten, maar wanneer men (wat haast vanzelf spreekt) *ul* als *ul*. (d.w.z. afkorting van *ului*) interpreteert, hebben wij hetzelfde pronomen dat VAN RIEBEECK bezigde (zie boven blz. 296 vv.) en dat door mij als een verkapt *j(o)ullui* werd opgevat.

15. De flexie

v. M. heeft grotendeels dezelfde moeilijkheden als DE SMIT. Een teveel constateren we in *a*: *al onse goet, met onse goet, en onuytspreeckelyck*

⁴⁰⁴ Eenmaal ook *osje*.

⁴⁰⁵ Even verder (er is een kriegsraad gehouden om te delibereren) heet het: „Mannen wat dunckt u . . . *ghij meugen* u meeningh daer aff seggen”. De „echtheid” van de *eu* zowel als de *-en* is even sprekend als de onechtheid van *ghij*. Wanneer men al niet een *j(o)llui* wil substitueren, dan toch op zijn minst een *je*: *je meugen* je meeningh daer aff seggen.

grootte geberghte, een hooghe geberchte, sijn achtersten been brack, grooten moyte doen, de oppersten capitayn en in b : een hooge geberchte, vanden grootte hette, den grootsten hette, een grootte uijr gaens, den grootste hette, een moij lopende rivieren.

Daartegenover echter vaker een te-weinig, nl. in *a* : *een cleyn Revier* ⁴⁰⁶, *een cleyn water valey, aen de ander seyde, een van ons ossen, onse een os die syn been gebroocken had, een moy reit valy, ons beesten, een ander rivier, gans vol levendigh wormen, ons rust plaets, clippachtigh bergen, ons nachtrust, eenige ander natie, droncken van eenig dranck, van ons heer Commandeur en in b : eenig van de haere, ons beesten, ons tent, dat de een [rynoster] 3 a 4 mael onder voet viel, een cleijn water kuyl, in ons uijt reijs, ons buijcq, ons rustplaets, ons wagen, op ons te rugh reijs, 2 grootte uijr gaens.*

Neiging tot versmelting van enkelvoud en meervoud bij zwakke werkwoorden in *a* : *spande wy, wy mochte, waer over wy ons verbleyde, vervolgdons meer gemelde Cours* en in *b* : *waer over wij ons seer verblijde, waer op wij antwoorde*. Hypercorrect : *want ons victualie minderden a, 't welck datelyck geschieden a.*

Herhaaldelijk gebruik van het enkelvoud der sterke werkwoorden, waar het meervoud op zijn plaats zou zijn. Zo in *a* : des nachts ontrent 9 a 10 uur *is* daer weder twee wolven by ons gecomen, daer *wy* ons beesten uyt spanden en *liet* een weynigh rusten, de wyl *wy* alhier rusten *is* daer 20 a 30 hottentoes by ons gecomen, des voormiddachs *is* daer drie hottentoes by ons gecomen, int marcheren *is* van ons twee camelen gesien welcke beesten noyt voor desen *is* vernomen, waer onder twee vande namaquas *waer* d[i]e op de Iacht hadden geweest. Ook in *b* : wij waren altemael gants flaeuw vanden grooten dorst die *wij* desen geheelen dagh geleden *had*, hier *is* oocq twee van ons volcq achtergebleven, ontrent 1 uer na ons *is* de twee man bij ons gecomen, voordat de son ondergingh *is* daer omtrent een 30 hottentots bij ons gecomen, dewijl wij rusten *is* daer eenige Sonquas by ons gecomen, des voor middaghs *is* daer 23 hottentots bij ons gecomen, hier zijnde *is* daer twee vervaerlijcke rijnosters recht op ons in comen lopen, sijn sij weder na haer *coralen* vertrocken die omtrent 2 a 3 uren gaens hier van daen *lach*.

Hieruit blijkt dat de tendentie tot het nivelleren der werkwoordvormen in de mond van „Hollands“-sprekende vreemdelingen *t o e n r e e d s* aanwezig was en wij kunnen vermoeden dat in de taal, waarvan VAN MEERHOFF zich met de zijnen (o.a. met zijn Hottentotse vrouw Eva) bediende, o.a. het werkwoord *zijn* reeds „Afrikaans“ werd ge-

⁴⁰⁶ 'Rivier' komt een enkele maal onzijdig voor in het Nederlands.

conjugieerd. Uit deze citaten blijkt tevens duidelijk de *t o e n r e e d s a a n w e z i g e* tendentie om het praeteritum prijs te geven voor het perfectum (men zie voor een en ander ook reeds de taal van DE SMIT).

Praesens voor imperfectum in : daer nae *loopt* hy nae syn huys *haelde* een handt vol hassegaien en *quam* recht op ons in loopen, onder desen *comt* hem een ander capitayn te gemoet daer hyder⁴⁰⁷ een hassegay op in stucken *sloegh*, doch op het laest *cregen* sy hem de hassegay uyt syn handen, wy *vraegden* enz. *a*, als dan *sijn* wij weder bij d' oliphantsrevier *gecomen* op ons rustplaets daer wij den 16den [Novem]ber van daen *vertrecken* waer over wij verblijft *waren*, hier *ontpacten* wij ons beesten en *sijn* des nachts *verbleven* enz. *b*.

Er mogen, buiten de nummering om, nog enkele bijzonderheden van VAN MEERHOFF's taal worden opgesomd. v. M. verwacht reeds *de* en *die* blijkens : onse cours N : O 't O : genomen vervolgden *de* soo ontrent 3 uren *a*, syn daer 23 Sonquas by ons gecomen waer onder twee vande namaquas *waer*[,] *de* op de Jacht hadden geweest *a*, wij hadden haest niet een beest *de* meer over wegh costen *b* (*de* is verkapt **die* voor grammaticaal *dat*).

M. hoorde soms een toonloze vocaal in *aan* en *een* : *En* onuyt-spreekelyck groote geberghte *a*, en $\frac{1}{2}$ uur *a*, en weynigh daer nae *a*, tot hier *en* toe⁴⁰⁸ *a* [geen voorbeelden in *b*].

Svarabhakti in *alberrigh aff b*, *ellick b*, *warem b*. *Daen a* geschreven voor *dan* (contaminatie van *dan* en *da*?). De uitdrukking *op de reys begeven* (passim) doet denken aan Duits *auf die Reise*. *Een moderighe valey a* herinnert aan het Duitse *moderig*.

Is *meenigh*, $2 \times$ in *a* voorkomende, een schrijffout voor *mening* of sprak hij zo?

Het gebruik van *mede* in : dat wy [de schapen] niet *mede* ons dreven condon *a* is mij alleen uit het Zeeuws en Brabants bekend.

Verkeerd gebruik van het lidwoord in : lieten *de* resterende⁴⁰⁹ van ons goet halen *a*, in *de* Journael van CORNELIS DE CRETSEER *a*; het zal wel moeten worden geïnterpreteerd als een verkapt *die* (zie ook boven : *niet een beest de*; er had moeten staan : *niet een beest, dat*).

Waer wordt geregeld gebruikt i.p.v. *was* (vgl. Deens *var* of Duits

⁴⁰⁷ Typisch hypercorrect (*d*)*er*-gebruik van een vreemdeling. Zoals men weet is het moeilijke onbeklemtoonde *er*, waarover vreemdelingen zo vaak struikelen, naderhand geheel uit het Afrikaans verdwenen (zie beneden blz. 347).

⁴⁰⁸ Hebben we hier het prototype van de uitdrukkingen *soëntoe*, *daentoe*, *waentoe*? (zie boven blz. 212).

Dat M. in een uitdrukking als *tot hier en toe* niet slecht gehoord heeft, blijkt uit de brieven van M. v. REIGERSBERCH (ed. ROGGE 197) : *Dat is tot daer en toe*.

⁴⁰⁹ Elders juister : *het resterende van de dach a*.

war). In het ouderwetse Nederlands kan *waer* wel als conjunctief gebruikt worden, maar meestal niet in de indicatief⁴¹⁰. Vgl. : alsoo het laet *waer*, door dien daer geen kans *waer*, overmits de revier soo diep *waer*. De vorm *was* trof ik slechts tweemaal aan (in *b*). Dit gebruik van *waer* voor *was* kan men ook tegenwoordig nog bij matig in het Nederlands geverseerde Duitsers waarnemen. Duitsers die op dit stadium van geoefendheid blijven staan, kenmerken zich veelal tevens door een overmatig gebruik van *die* i.p.v. *de* : ik *waer* even bij *die* kruidenier om suiker te halen (terwijl geenszins een aanwijzend voor-naamwoord bedoeld wordt) ; ik constateer slechts de correlatie zonder dat ik een taalkundige of psychologische verklaring weet te geven. Op hetzelfde niveau schijnen *quaem* 'kwam' en *laech* 'lag' te staan.

Worde voor 'werd' (in *a* en *b*) kan wel door het Duitse *wurde* zijn veroorzaakt⁴¹¹ : wij saegen dat het water geduurigh lager *worde*, die van den oliphant doot geslagen *worde*. Een anorganische *-e* heeft ook *wierde*⁴¹² : die inde uijtzeits van ons *wierde* gegraven *b*, dezelfde vorm, die wij ook reeds bij F. DE SMIT (zie blz. 315) constateerden. De meer normale vorm vindt men in *a* : de Capitajin *wierdt* van ons beschoncken.

Wendingen, die op een natuurlijke omgangstaal wijzen, zijn : *het koebeest gaven wij vier platen Cooper voor b, anders nergens van dan van honger ende dorst b*. Bij herhaling vinden we de constructie : wij mosten alevnwel ons beesten alhier ontpacken, *en laten deselvege een weijnigh rusten* ; alwaer wij genootsaectt waren ons beesten te ontpacken *en laten de selvige wat rusten* (nog enige malen nagenoeg met dezelfde woorden)⁴¹³. Vreemde constructies : *alwaer wy syn aen een passagie gecomen*, aengesien wy gans geen waeter vernamen *wy togen aent graven*, tot dat *wij sijn aen een drooge revier gecomen*. De constructie *dese Capitayn syn corael* is reeds boven (blz. 283) besproken.

C. Diverse taalverschijnselen in alfabetische volgorde

Onder verwijzing naar datgene wat onder ditzelfde hoofd op blz. 289 vv. en 308 vv. is opgesomd uit de taal van VAN RIEBEECK en DE SMIT meen ik, behoudens een enkele nieuwe opmerking, met een globaal register te kunnen volstaan :

AERT b : *die hadden sij boven de aert laten leggen* ; *AFFGEDREVEN b* :

⁴¹⁰ Het ligt op de weg van degene, die een vreemde taal leert om een gebruik als dat van *was* naast *waer* als onnodige luxe te beschouwen (op dezelfde wijze hebben de „taalkinders" in Afrika vrijwel alle onbekerde pronomina als onnodige ballast over boord geworpen, zie beneden blz. 347 vv.).

⁴¹¹ Maar het komt op Nederlands taalgebied toch ook wel voor. Zie WEYNEN, De Nederlandse Dialecten 56.

⁴¹² Ik vestig de aandacht op v. WEEL § 189 : „de l. Pers. Sing. luidt soms : *wiere*".

⁴¹³ Deze constructies doen mij „oostelijk" aan, maar ze zijn meen ik on-Hollands.

overmits ons beesten ende schapen gans affgedreven waeren inde bossagie ;
BEESTIAEL *a*, BEESTIAL *b* ; BEGOST *ab*. Bij VAN LEEUWENHOEK
(en eveneens bij HUYGENS) begost (JUDI MENDELS in NTg XLI (1948)
128) ; BOUTEN *a* ; BEWILLIGEN *a* ; BOSSCHAGIE *a*, BOS-
SAGIE *b* ; BRINGEN *b* ;

DASSEN *b* ; DE verward met *die* (zie blz. 327) ; DEUR *a* 'door' ;
DOCHTEN *a* 'dachten' ; DOEN *ab* 'toen' , DOORNBOSCH *b*,
DORENS *a* ; DROEVIGH *ab* 'bedroefd' ;

EGEN *b* : den egensten dagh, vgl. dreven 'drijven' (blz. 324) ; EN
voor 'aan' en 'een' , zie blz. 327 ; ENT *b* over ent comen ;

FLAEUW *b* 'uitgeput' ;

GANS, in *b* meestal gaens geschreven : gaens flaeuw, gaens droevigh,
gaens en geheel, 1 × gaengs mager ; in *a* gans droevigh, gansch droevigh ;
GEDIERTE *a* 'wild dier' ; GEVOGELT *a*, Afr. gevoélte (met -e) ;

HANGEN *b* : in 't hangen van 't geberchte (zie boven blz. 303 en 316) ;
HASSEGAIEN *a* ; HETTE *b* ; HOTTENTOOS *ab* passim ;

K in auslaut : nae lanck soeckens *a*, jonck *b* ; KALVERS *b* ;
CAMELEN *a* : in 't marcheren is van ons twee camelen (giraffen) gesien
welcke beesten noyt voor desen is vernomen ; CAPITAYN *a*, CAP-
TEIJN *b* ; CLIPSTEENEN *a* ; KLIP *b* : onder een groten klip begraven,
hier wordt het woord dus in de huidige Afr. betekenis gebruikt ;
CLOFF *a* : by ons genaemt de cloff van de oliphants Revier ; KOE-
BEEST *b* ; KOMIJNE KAES *b* ; KOOCKER *b* ; CORALEN *b*
'sieraad' ; CORALEN *a* 'woningen der inboorlingen' ; COSTE (*N*)
naast KONDE (*N*) in *ab* 'konden' (praet) ; QUAEM *b* als praet. van
'komen' ;

LAEGER *a*, NACHT LEGER *a*, NACHT LAEGER *b* ; LAEGH *b*
als praet. van 'liggen' ; LAMMERS *b* ; LEEREN *b* 'ladders' ; LEGGEN
ab 'liggen', LEYT *b* 'ligt' ;

MALCANDER *a* ; MARSSEERDEN *b* 'marcheerden' ; MEDE *a*
'met' : synde dat wy se niet mede ons dreven conden ; MEDECYN *a* ;
MORAS *b*, MORASSIGH *b* ;

NEGERY *a* ;

OLYFF BOMEN *a* 'olea verrucosa', vgl. Afr. olienhout ; ONTRENT
in *a* en *b* meer gebruikt dan OMTRENT ; OVERLEGGEN *b* : wij
lijdent op alle manieren over 'wij overlegden' ;

PASSADO *b* ; PASSAGIE *ab* ; PRESUMEEREN *ab*, zie TWK
XIV (1935/6) 29 : „Die veldkornet het presummatie gemaak dat het een
rooiriem was”. „Hull presumeer die skuit moes te ná aan die wal gelê het” ;

RANDEVOU *ab*, RENDEVOUS *b* ; RADT *b* : een radt daer hadden
sij het beslach aff genomen 'wiel' ; RENOSTERS : RENOSTERS
PAEDEN *a*, RIJNOSTERS PADEN *b* ; REVIER *ab* passim ; RIET

VALEY ab, vgl. Afr. *rietvlei*; *RIJS* b 'rijst'; *RUGH* b: *een rugh ter zeijen het geberchten*;

SCHOEN b 'schoenen'; *SCHOOT* a 'schot'; *SIN*: *hadde geen quaet in sin a*, de weglating van het lidwoord is mij niet uit het Duits of Nederlands bekend, maar wel uit het Deens: *have Noget i Sinde*; *SOECKTEN* a 'zochten'; *SPRUYT* ab: *een spruijt van een revierjen*;

TABACK a, *TOBACK* a, *TABACQ* b; *TEGENS* ab passim; *TYGER* ab;

UL 'jullie' zie boven blz. 296;

VICTALIE ab, *VICTUALIE* a; *VLAU* a, *FLAEU(W)* b; *VLOOTEN* a 'per vlot transporteren'; *VOOR* b: *waerdoor wij wel presumeerden dat sij niet voor ons loegen*, de betekenis is 'dat zij ons niet belogen' (is hier sprake van het objekt met *vir*? zo vroeg reeds?); *VRUNTSCHAP* b;

WAER 'was', zie boven blz. 327; *WAERSCHOUWEN* a; *WOLFF* ab 'hyena'; *WORDE* 'werd', zie boven blz. 328.

4. Samenvatting: summiere karakteristiek van de taal die anno 1662 als toonaangevend werd beschouwd

Indien de taal van het Dagverhaal respresentatief geacht mag worden voor het taalgebruik der Hollandse elite aan de Kaap en als inderdaad de taal van de beide vreemdelingen DE SMIT en VAN MEERHOFF in hoofdzaak als een echo op het taalgebruik der leidende Hollanders moet worden beschouwd, dan zal het „toon”aangevende Hollands op het eind van RIEBEECK's bewind zich o.a. gekenmerkt hebben door de volgende trekken⁴¹⁴:

1. De *ij* werd, behalve in enkele relicten als *iver* en *tiger*, diftongisch uitgesproken.

2. De *ui* was een diftong. Sommigen zullen in hun uitspraak nog een verschil hebben gemaakt tussen *ui*¹ en *ui*², maar van dit verschil is in later jaren geen blijk.

3. *Kees* en *leegh* zullen nog tot de taalschat hebben behoord, al kwamen daarnaast ook *kaes* en *laeg* in gebruik.

4. Tot de vaste taalschat behoorden nog: *deur* 'door', *geut*, *jeudin*, *meugen*, *meulen*, *neut*, *steuren*, al krijgen *honig*, *noot* enz. al hun kansen. *Zog* en *botter* zijn vermoedelijk „echter” dan *zeug* en *boter*. Van **veur* is geen blijk.

5. *Blom*, *blommen*, *genog*, *mosten* en *trop* waren nog de gewone vormen. Wellicht werden vormen als *groyen*, *moyelijck* enz. anders uitgesproken

⁴¹⁴ Voor de verantwoording dezer reconstructie vergelijkte men dus de paragrafen 1, 2 en 3 van dit hoofdstuk.

dan thans, maar de latere taal geeft voor dit vermoeden geen verder houvast.

6. Vrij stellig waren *bleyck, deylen, teyckenen* en *vleys* de gewone vormen, al begonnen de aequivalenten met *ee* reeds hun kansen te krijgen.

7. De huidige Nederlandse *uw*-woorden werden nog met *ou* uitgesproken : *douwen, grouwelyck, loute, schou, waerschouwen*.

8. Woorden als *garst, harder, harten* 'herten', *Carsdagh, kars, tar(u)w, uytgemargelt, vars* zullen wel met *ã* zijn uitgesproken. Of men werkelijk merckt, *dwers, hert* 'hart', *verckens, werm* g e z e g d heeft, staat te bezien.

De woorden *eerde, geeerne, heert, Meert, peert, neerstich, perel, steert, vers (je)* heeft men vrij stellig met *èè* uitgesproken. De *ae*-schrijfwijzen van deze zelfde woorden zullen wel een concessie aan de schrijftaal zijn.

Burg was het gewone woord voor 'gesneden mannelijk varken', men mag aannemen dat ook **vurk* voor 'vork' werd gezegd.

9. De *t* in de verbinding *st* werd in de onbevangen omgangstaal weggelaten : *grooste, heeste, laeste, leysman, messelen, mus, plaes, soubaster*. De *t* viel veelal af in *geru(y)ch, heeff, hooff, nach, narich* enz.

10. Behandeling van inlautende *d* als in het huidige Hollands : *huyen, houwen, cropslae, leyen, moerconijn, schouwer, verkouwen*. Bij de drie schrijvers trof ik echter geen voorbeeld aan van *d > j*-ontwikkeling na *aa, oo, oe*.

11. Dubbele meervouden waren gewoon : *heckens, vlacktens, vlaggens*.

12. Vreemde woorden werden sterk ver-Hollandst: *marsseeren, officier, passient, seviel* 'civiel', *preperatie*.

13. Diminutiva van het type *bossie, ossie, proeffie, scheepie, sopie, wyffie* waren zeer gebruikelijk. Dat ook **fluitjie* en **hontjie* werd gezegd, kan nog niet met stelligheid worden aangetoond, maar is waarschijnlijk op grond van de vorm *prakjes maekers* 'praatjesmakers' bij ETIENNE BARBIER (anno 1739), zie boven blz. 136. Men zei reeds *packasie* voor 'pakkage'.

14. Misschien was de vorm *j(o)ullui* 'jullie' reeds in gebruik.

15. De geschreven taal-usus van VAN RIEBEECK mag evenmin representatief geacht worden voor de ware flexie van de omgangstaal dier dagen als b.v. de spelling DE VRIES en TE WINKEL voor de 19de-eeuwse flexie. In menig opzicht wordt de ware toestand misschien beter benaderd door de taal-weergave van onbevangen buitenlanders. Hierbij dient echter niet uit het oog te worden verloren, dat de taal dier buitenlanders uiterst labiel was en onderhevig aan allerlei invloeden, ó ó k d i e d e r i n b o o r l i n g e n (wat bij de taal der echte Hollanders veel minder het geval geweest zal zijn). Zo vertoont zich voor onze

ogen een ietwat verward beeld, waarin men niet altijd vaste normen kan ontdekken, maar waarvan niettemin enige kenmerkende eigenaardigheden mogen worden opgesomd :

a. *Onze nachtlager, onze goedt, een hooghe geberchte* naast : *ons nachtrust, ons dorst, ons wagen, een bequaem plaets* wijzen op grote onzekerheid.

b. *Wy maerserde, wy spande, wy mochte* wijzen op een samenvallen van enkelvoud en meervoud in het zwakke praeteritum (dit zal bij VAN RIEBEECK, ondanks zijn grammaticale s c h r i j f wijze, ook reeds het geval geweest zijn).

c. Ook bij het sterke praeteritum was reeds neiging tot samenvallen : *wij ging, wij had, wij liedt, wij quaam, wij sloegh, wij naem, zij waer 'waren', zij lach 'lagen'*.

d. Het werkwoord *zijn* werd reeds (althans bij VAN MEERHOFF) als in het huidige Afrikaans vervoegd : *is* daer drie hottentoes by ons gecomen, *is* daer twee vervaerlijcke rijnosters recht op ons in comen lopen enz. We zijn hier naar 't mij voorkomt geheel in dezelfde taalsfeer als anno 1750 : „dat mijn kinders in de duijnen gereden *is* om vlees te schieten . . . daar *is* mensche op een plank aan de Strant gekoomen by mijn kinders” (Taalargief I 6).

e. Preferentie van perfectum boven (normaal) imperfectum : *sijn sy gecomen* 'kwamen zij', *hebben ons geantwoord* 'antwoordden zij'.

f. Gebruik van praesens voor imperfectum : *loopt* 'liep', *comt* 'kwam'

g. Verwarring van *de* en *die* en gebruik van *de* (spr. *die*?) voor 'het'-woorden.

h. Misschien reeds object met *vir* in : dat sij niet *voor ons* loegen.

16. Tot de „Afrikaanse” woordenschat behoorden onder meer : *aeckers, beesten* 'runderen', *begost, brocht, bul, burg, Dingsdagh, docht, gansch ende gaer, gedierte* 'wild dier' *gunt(er), hangen* 'berghelling', *ijzer varken, klip* 'steen', *kombuis, koey, cost* 'kon', *leeren* 'ladders', *leggen* 'liggen', *oegst* 'oogst', *pad* 'weg', *renosters, schoot* 'schot', *spougen* 'spuwen', *spruyt* 'kleine rivier', *swavel* 'zwaluw', *vergangen* 'verleden', *vogelstruyssen* en „onjuiste” woorden voor nieuwe begrippen als *dassen, elanden, esels, eselspaerden, camelen, olijff bomen, reebokken, tygers, wilgenboomen, wolven* enz.

Ook Maleise en Portugese woorden als : *assagayen, backaleyen, beschaeringhe, champantjes, kabriesen, koralen* (in de beide betekenissen), *lemoenboomties, Mardijkers, milie, negery, ompaggeren, passado, soubatten, in troque* waren reeds volop in gebruik.

Stelt men de vraag, of de taal der pioniers uit hetzelfde hout was gesneden, dat karakteristiek is voor het latere Afrikaans, dan meen ik, dat bovengenoemde 16 punten ons het recht geven om deze vraag in algemene zin bevestigend te beantwoorden.